

www.kitabxana.net
**Milli Virtual-Elektron
Kitabxana**

Allahverdi Eminov

“MİR CƏLALIN POETİKASI”

VIII hissə: Hekayələrin təhlili - 4

Monoqrafiya. III cilddə. II cild. 8 e-kitab

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxana

**Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai
Birliyinin rəqəmsal nəşrlər seriyası**

Allahverdi Emiov

“Mir Cəlalın poetikası”

Səkkizinci hissə

**Fəsil 4. Hekayələr - 4
Mir Cəlalın hekayələrində sənətkarlıq**

Monoqrafiya

Elmi-filoloji, ədəbiyyatşünaslıq e-kitabı

III cildə. II cild. Səkkizinci e-kitab

YYSİB – kitabxana.net

Bakı-2020

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

Tərtibçi və redaktor, layihə rəhbəri:

Aydın Xan Əbilov,
Prezident təqaüdcüsü, yazıçı-
kulturoloq, YYSİB sədri

Bu elektron nəşr Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə yardımı ilə Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

“Mir Cəlalin poetikası” monoqrafiyasında ədibin hekayə janrına müraciəti: ötən əsrin 30-cu illərindən başlayaraq həyatın, ideologiyanın diktə etdiyi hadisələr, insanların xarakter xüsusiyyətləri, gələcəyə inamları bu hekayələrdə inikasını tapmışdır. Əsərdə Mir Cəlalin Vətən müharibəsindən (1941-1945) sonrakı dövrün gedişi ilə bağlı hekayələrində geniş təhlil olunmuşdur. Monoqrafiya geniş oxucular üçün maraq doğurmaya bilməz.

Kitab tələbə – gənclər və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Yeni Yazarlar və Sənətçilər
İctimai Birliyi, 2020

Səkkizinci hissə

Fəsil 4

Mir Cəlalin hekayələrinə sənətkarlıq

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

MİR CƏLALIN HEKAYƏLƏRİNDƏ SƏNƏTKARLIQ

Mir Cəlalin hekayələrində qoyulan sosial və mə-nəvi məsələlər hansılardır və yazıçı bu mətləblərin bədii həllinə necə yanaşır? Vəzifə borcunu ödəyə bilməmək, münasibətlərdə fərdiyyəçilik, savadsızlıq, yeniliyi duy-maq hissindən uzaqlaşma, məişətçiliyə enmək kütlüyü, təhsilin funksiyasını anlamamaq, ictimai məqsədi şəxsi maraqlara qurban vermək və bu kontekstdə sözün gü-cündən istifadə qüdrəti. Mir Cəlalin hekayə yaradı-cılığının belə yüksək səviyyədə alınmasında üç əsas sə-bəbi fərqləndirərdim: Birincisi mövzuların yaşadığı mü-hitdən götürməsi; ikincisi bədii təxəyyülünün çevikliyi – istedadı; üçüncüsü oxucu zövqünün və marağının əks-əlaqə harmoniyası. O, sosial-ictimai problemləri hekayə janrının tələblərinə elə salır, bu, obrazların lakonik, göz-lənilməz və çevik açılmasına imkan yaradır. Məqsədin real ifadəsi hətta fikrin işarələrlə, ehyamla oxucuya çatdırılmasında bədii çətinliklər yaratmır.

Ədəbi tənqidin bir fikri marağ doğurur ki, zaman nəsrin, ümumiyyətlə, bədii ədəbiyyatın istiqamətini həm

sosial, həm də əxlaqi baxımından həll edir. Tənqid də bu konsepsiyadan sözünü deyir: Məsələn, 30-cu illərdə meydana gələn nəsr əsərlərində əsas nöqtə – mövqə sinfi mübarizə məsələlərindən danışırdı. Deməli, həmin zamanın ədəbiyyatı da o dövrün problemlərinin bədii həllinə üstünlük verirdi. S.Rəhimov, M.Hüseyn, M.İbrahimov, Əli Vəliyev, Mir Cəlal, Əbülhəsən və başqaları əsərlərində sinfi mübarizə məsələsini qaldırsalar da, insan xarakterindəki mürəkkəbliyi, həqiqətpərəstliyi, əzmkarlığı, məhəbbəti əks etdirmişlər. Düzgün həqiqətdi və mərhum yazığımız Bayram Bayramovun göstərdiyi kimi: 20-30-cu illərin nəsrı yarandı və bu sırada Mir Cəlalin də xidməti vardır. Azərbaycan hekayəsinin çox yaxşı ənənələri var və Mirzə Cəlildən, Əbüdərrəhman bəydən üzü bəri inkişaf etmişdir. Onlar bu janrın klassik nümunələrini yaratmışlar. Janr baxımından konkretləşdirsək, əsas bədii keyfiyyət məsələsidir ki, bu, konflikt və xarakterlə şərtlənir, bunların vəhdətini duymaqda oxucu əziyyət çəkmir.

Mir Cəlalin ilk hekayələrinin timsalında deyərdim ki, ən səciyyəvi cəhətlər sinfi ziddiyyətlərin həllində aşağı təbəqənin üstünlük qazanması, məişətdə qadının marağına üstünlük verilməsi, həyat materialının: mövzu və süjet struktunda, obrazların təsvir çalarında davranışının (qələbə və məğlubiyyəti) əxlaqi müstəvidə həlli.

Ədibin ilk hekayələrində mövzu əhatəliliyi diqqəti cəlb edir, kəndin patriarxal psixologiyasını varlığında yaşadan insanlar mövcud vəziyyətə məhkum olsalar da, onların zehniyyətində bir işığa ümid var, məhdud çərçivədə olsalar belə, mübarizə aparmaq əzmini itirmirlər. Məişət uğursuzluqları onları sarsıtmır, oxumağa, savad almağa israrlı olurlar. Yeri gələndə dini xurafata qarşı savaşa meyil göstərməkdən çəkinmirlər. «İstifadə», «Sara», «Göz», «Kərpic məsələsi», «Ayaz» hekayələri bu qəbildəndir.

Mir Cəlalin hekayə nəsrində rəngarəng, lirik ifşa tərz-i güclüdür; ilk növbədə kiçik görünən mətləbdən düşündürücü nüanslar çıxır, yumor pafosunun dərəsində obrazlar gizlənə bilmirlər. Çün, yazıçı belə bədii məqamlarda didaktik sözün qüdrətindən, hadisələrin məntiqi əlaqələyindən, situasiyanın qəhrəmanının xarakterinə müvafiq seçilməsindən narahatçılıq keçirmir və üstəgəl, maraq doğuran süjetlərlə, bədii üslub və tərzlərlə, hekayəyə məxsus incə mizanlarla müşaiyət edilir. Beləliklə, mövzu mükəmməl həllini tapır. Bu ədəbi struktura incə ştrixləri, xarakterik əhvalatları və epizodları, məntiqi nəticə çıxarmaları da əlavə edərdim.

Mir Cəlalin hekayələrində lirik, təbii kompozisiya üstündür və oxucu bunu qavrayır; təsadüfi demirik: oxucular öz tipologiyasına görə müxtəlifdir və bəzisi

geniş epik əhvalata üstünlük verir, görünür, yaxşı hövsələyə malikdir. Digər kiçik əhvalatda ən xırda detallara daha məsuliyyətlə yanaşır, müəllifdən mətləb umurlar. Bu isə o deməkdir, yazıçı mövzusu təsirli, obrazlı ifadələrlə «bəzəməlidir», sərrast sözlərin məntiqi səslənməsinə nail olmalıdır.

Nəsrdə lirizm (bəzən ədəbi tənqiddə bu anlayış «lirika» ilə əvəzlənir) axtarmağın tərəfdarıyam. Əlbəttə, poeziyanın canı, ürəyidir, yoxsa onu «şeir» adlandırmazdılar. Lakin nəsrə lirizm (cərəyan kimi yox) çox məqamlarda vacib bədii şərtidir. Bu, o vaxt yerində oturur: bədii təsvir; təbiətin fantom görümlü; dialoqun təbii səslənməsi (qəhrəmanının tərəf müqabilinə düşünüb cavab verməsi qismində yox), obrazın sevincinin kövrək ifadəsi; emosional məntiqi cavabvermə; hiss və həyəcanların daxildən gəlməsi; psixoloji məqamların çatdırılmasında akademizdən uzaqlaşma – təbiətin hadisələrə ruhi ovqat prizmasından aydınlıq gətirməsi, habelə «yorulmuş», yaxud intizarlı oxucunun zövqünə isti yanaşma: «Yazbaşı bizim yerlərin səfası birə min artır. Düz yolun sağında, solunda ucalan pəlud, çinar, qoz ağacları səmada baş-başa verir, yaşıl don geymiş bahar bayramı üçün salamlayırlar. Arxlardan axan dağ suları pıçıldadır, çiçəklər aləmə ətir saçır, maşın şumal asfalt üzərində süzülüb

getdikcə adam həsrətini çəkdiyi gözəl təbiətdən doymur».

Mir Cəlal 30-40-cı və 50-70-ci illər yaradıcılığında ciddi, insanı narahat edən mövzuları məişət səviyyəsindən çıxarırdı və problemə çevirməklə sərrast bədii üslubda, sərbəst dildə oxuculara təqdim edirdi. Bu əsərlər dərhal yayılır, geniş əks-səda doğururdu, çün, bu qəhrəman – obrazlarla daim qarşılaşırdı və cəmiyyətdə törəyən, onun yükünə çevrilən bu vəzifəli adamlar, yaxud xaraktercə naqislər özlərini görsünlər, nəticə çıxarmağı bacarsınlar. Ona görə belə idi, bu tiplərin dünyası hekayələrdə bədii həllini tapırdı. Həqiqətləri sözün vasitəsilə çatdırırdı. Öncə maraqlı süjetlər qururdu: zahirən sadə (janr belə də olmalıdır), mətləbcə düşündürücü idi. Bir maraqlı bədii keyfiyyət o idi – orjinal yumor üsulu vardı. Tipin daxilini əsəbiləşmədən, yumruğunu yazı masasına çırpmadan surətlərinə deyirdi: adamlığınız, vicdanınız, hissləriniz olsun, özünüzü cəmiyyətdə yaxşı aparın. Ətrafınızı özünüzdə güldürməyin, axı, sizlərə gülürlər! Məsələn, «Səyyah xanım» hekayəsi maraq doğurur. Yazıçı bu xanımın adını hekayənin sərlövhəsinə təsadüfən keçirməmişdir. Səyahəçilərə özünü «yeritməyə» adət etmişdir, hər şeydən xəbərdardır və nə problem olsa öz üzərinə götürməyə hazırdır, yoldaşların savadına, məlumatlılığına etina edir. Bununla o, dəstədə ehtiram

sahibinə çevrilir, lakin: «Dünənə qədər bilici kimi yetənə komanda verən qadın sudan çıxmış toyuq kimi yazıq-yazıq dayanıb yolşadlarından kömək gözləyir, «birtəhər düzəldin, yazılmasın, briqadirdən xahiş edin. Siz balalarınızın əziz canı, məni bu xatadan qurtarın...»

Deməli, Mir Cəlal sadə süjetin fonunda hər kəsin öz yerinə işarə edir: öz stulunda otur, səndən də məlumatlı, savadlı adamlar var, camaat istirahət üçün evlərinədən çıxıblar və mədəniyyət sahibləridir.

Səyyah xanımı başa salmaq mümkündür, vacibdir: «nəzakət, mərifət yaxşıdır. Cəmiyyətdə insan ləyaqəti hər şeydən üstün tutulur. Xüsusən, Səyyah xanım, qadın xeylağı gərək başqalarına nümunə olaydı...»

Mir Cəlal, ümumiyyətlə, əsərlərində təsir əlamətinə yol verməmişdir. Adətən, ilk qələm yazılarında güclü, təcrübəli yazıçıların təsir psixologiyasında fırlananlar az olmur. Deyək ki, 30-cu illərdə, hətta Vətən savaşı vaxtında, hansı ki, ədibin heç otuz-qırx yaşları yoxuydu, ədəbiyyatda isə bir xeyli tez yazanlar, yaxud klassikləşmiş Ə.B.Haqqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, Seyid Hüseyn, M.S.Ordubadi kimi qüdrətli sənətkarlar olmuşdu, yaxud ədəbi irsi oxunurdu. Mir Cəlal öz bədii – estetik üslubunu yarada bildi. Ümumiyyətlə, poeziyada bu «təsir əlaməti» təbii sayılır. Nizami, Fizüli, Vaqif və Sabir

ədəbi məktəbləri bariz nümunədir. Mən hətta nasirin şeir atributlarına təsirini əsaslandırın görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Təhsin Mütəllibovun bu məsələdə Haqverdiyev – Vaqif paralelini xatırladım, bir iqtibasla fikrimə bir də qayıtmayacam: «Ədib M.P.Vaqifin məşhur şeirindəki («Kür qırağının əcəb seyrangahı var»ı nəzərdə tutulur – A.E.) «Yaşılbaş sona» ifadəsini seyidlərə adi etməklə onların mənfur simasını böyük məharətlə, sər rastlıqla ifşa edə bilir. «Yaşılbaş sona» hekayəsində «yaşılbaşların» maarifin, yeniliyin düşməni olmasından, məzhəb təfriqəliyindən, cadugərliyindən və başqa fırıldaqlardan danışıldığından sonra satirik ümumiləşmə verilir. «Təbrizdə xuliqanlıq edib, boğazından asılardan nə deyim? Bakıda hürriyyəti-insan tərəfdarını təkfir edəndən nə deyim?...» Yaxşı ki, Vaqif bu əyyamda yoxdur. Əsl yaşılbaş sona arzu etməzdi».¹

Yazıçı təsirə düşməmək üçün forma gözəlliyilə (adətən, bu atribut aparıcıdır) kifayətlənməlidir, fərdi dünyagörüşündə sənətin bəşər nəslinin maariflənməsi və dəyişdirilməsində real qüvvəyə malikliyini təsdiq etsin. Vaxt olur, yazıçı insanları (oxucuları) cəmiyyətin «kiçik şəhər» qüvvə-psixologiyasından xilasa səsleyir və bunu – şəri aradan qaldırmaq barədə düşündürmək istəyir.

---

¹ Mütəllibov T. Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin poetikası. B.,1988.s.133.

Yazıcının (o cümlədən Mir Cəlalin) qarşıya qoyduğu bədii kontekstdə bəşəri proseslər və mənəvi münasibətlər insanları ideal hesab etdiyimiz Məhəbbət, Azadlıq və Birləşmə – tənzimlənir. Bəs insanları bir-birindən ayıran nədir? Siyasət, elm, incəsənət, sosial təsərrüfat həmin mənəvi-əxlaqi başlanğıcdan uzaq düşdüyündən, insanları birləşdirmək, qardaşlaşdırmaq əvəzinə – ayırır, parçalayır, məhv etmədən çəkinmir. Belə bir bədii materialın məzmununda fəsadlar dayanır: egoizm, şəxsi mənfəət, rəqabətsizlik, təslimçilik və sairə.

Mir Cəlalin sənətkarlığı onda oldu, ilk hekayələrində, xüsusilə, 50-70-ci illər yaradıcılığında müasiri olduğu «yaşılbaş sonraları» gördü. Hərçənd, bəziləri vəzifə, qohumbazlıq, yerlibazlıq sindromunda gizlənmişdilər, öz fərdi maraqlarını tədricən həzm edirdilər, partiya biletini «itirmədən» kölgədə yaşayırdılar. Bu surətlərin xarakterindəki müsbət və zəif cəhətlər, hətta faciəvi məqamlar, təzad dolu gülüşlər təhlil edilirdi, ortaya qoyulurdu. Və quruluşun «başbilənlərinə» göstərilirdi: Mən bu tirajları görürəm, ədəbiyyata gətirirəm, bəs sözlər necə? – o dövrün ictimai-siyasi faciəsi məhz bunda idi. Cəmiyyətin bir qrup vəzifəliləri özündən kiçiklərdən haqq alır, özündən böyüklərə aldıkları bu haqqdan rüşvət, hədiyyə ötürürdülər. Dünyanın harmoniyası beləcə müvazinətini itirmiş olurdu. Xüsusilə, 60-70-ci

illərdəki mürəkkəb siyasi-sosial və əxlaqi münafişələr mövzu üçün material verir.

Mir Cəlalda hekayə qəhrəmanı var – o adam zavallı, yazıqdır, öz hərəkətlərilə ictimai aurada fikir, həyəcan oyadır, haqsızlıqla üzləşir. Yazıçı bu adamı müsbət planda təsvir edir, gülüşə qurban vermir, onun heysiyyatını qoruyur. Əslinə qalsa, müsbət də deyil, sadəcə, onun taleyinə acıyıraq. Və sual veririk: Günahkar onun özüdür, yoxsa sosial – mənəvi mühitdir? Mən hər ikisini götürürəm. Birincisi özüdür, ailədə doğulub tərbiyə almışdır, sosial vərdislərə yiyələnmişdir. İkincisi şübhəsiz, cəmiyyətin özüdür. Məsələn, Anket Anketov, Ərkinaz xanım, İclas qurusu, Mirzə Qulam kimi surətlər adam olaraq cəmiyyətdə hərəkətdədilər, iş-gücləri var, ailə dolandırırılar və ilaxır. Lakin bir mövcudat kimi mənlik şüurundan uzaqlaşmışlar. Yazıçı bu tipləri mühakimə etmir, sanksiyalar vermir, onları arenaya çıxarır və qəfil işıqları yandırır: baxın, görün, tanıyın! Bu tiplərinə də ucadan deyir: adamsız, hissləriniz var və özünüzü tərbiyə edin! Deyək ki, Anketovu, İclas qurusunu kim məcbur etmişdir ki, özlərini gülünc hala salsınlar? Öncə daxili natamamlıq.

Mir Cəlal, göründüyü kimi, mühitə və cəmiyyətə ittiham ehtirasını səngidirsə, yazıçı sanksiyasını irəli sürür; budur, oxuyun, müəllif fəlsəfəsini xalqın, insanın,

siyasi sistemin xeyrinə həll edin. Ona görə yazıçı haqlı mövqe tuturdu və ictimai gerçəkliyi nəzərə alırdı. Müstəqil yazıçı və tənqidçi Mehdi Hüseynin düzgün mövqeyidir: «...bədi ədəbiyyat, əgər o doğrudan da ictimai varlığı əks etdirirsə, həyat həqiqətini göstərərəkən sadəcə təsvirlə kifayətlənə bilməz. Sənətkarın borcu bu həqiqətin mahiyyətini görmək, ayrı-ayrı fərdlərdə və hadisələrdə tipik nöqtələri seçməyi bacarmaqdır. Bu yolla gedən sənətkar əksəriyyətlə həyatın fəlsəfəsini ən gürkəmli mütəfəkkirdən də gözəl ifadə edə bilər».²

Sosial-məişət və əxlaqi-davranış prizmasına diqqətli olan Mir Cəlal hekayələrində orijinal psixologiyalı, mürəkkəb taleli insanların obrazlarını yaradır, cəmiyyət barədə pronozlarını ümumiləşdirir; M.Cəlalin müasirliyi bundadır. «Şapalaq» hekayəsi 1961-ci ildə yazılmışdır, amma gəlin bu günə qaytaraq. O baxımdan hər evdə televizor quraşdırılıb, növbənövündən. Altmışınçı illərdə və daha iki-üç on illiklərdə ev cihazlarının ustalara ehtiyacı çox idi. Xüsusilə, televizorlar keyfiyyətsiz buraxılırdı. Ustalar minnətlə evlərə gəlirdi. Formal bir-iki saat «əlləşirdilər», təmiri başa vurub gedirdilər. Mir Cəlal, görünür, belə hadisələrlə çox qarşılaşıbdır. «Usta(lar) az qala Mirzə Cəmilin Usta Zeynal xasiyyətindədir. İki gün

---

² Mehdi Hüseyn. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. B.1958, s.172.

dalbadal gəlir(lər), qurdalanır(lar) beş manat və altı manat alıb yoxa çıxırlar. Televizor isə işləmir... Hekayədə əsas hədəf-obyekti ustalar deyil, ev sahibinin qapalıdır. Şapalaq, ümumiyyətlə məktəbdə də, ailədə də lazımlı şeydir – fiziki qüvvədir: dərsi bilməyənin dər-sini oxutdurur, cızığından çıxan uşağı tərbiyələndirir. Hekayədəki şapalağa daha dərin mənə ilə yanaşmaq lazımdır: İnsan qorxmasa nə istəsən edər. Tiran xalqından qorxmasa ölkəni xarabazara çevirər. Təbiəti ram etməsən dünyanı selə-suya verər... Deməli, şapalaq gərəklı fiziki qüvvədir və Mir Cəlalin məntiqi mühakiməsindən belə bir hekayə yazılmışdır.

Mir Cəlalin hekayələri struktur etibarilə rəngarəng təsirlidir, kompoziyasında obrazlar öz sıralarında dayanır, «icazəsiz» danışmır, oxucuya düşünməyə əsas verirlər. Bəzi hekayələrində lirik-sosial təəssürat fəlsəfi nəticələr çıxarmağa şans yaradır. Bu üsluba məzəli əhvalatları əlavə etsək, az qalır novella alınsın. Bu bədii komplekslər (müsbət mənada) obrazın portretini əyaniləşdirir. Və bu mənəradə o, ustadı Mirzə Cəlili xatırladır. Portret və hadisələrin əriş-argacı. Vaxtilə Mir Cəlil Mirzə Cəlil barədə demişdir ki, Cəlil Məmmədquluzadə hekayələrin-də məzmun və quruluşca portret və hadisə hekayələri olmaqla iki qismə

ayrılmaqla, bəzi mühüm xüsusiyyətləri təhlil edir.³ Lakin mən Mir Cəlalin hekayələrinin bədii dəyərlərini ümumiləşdirəndə belə bölgünü aparmağı məqsədə uyğun hesab etmədim; ehtiyac duymadım. Onun zərif və sakit yumoru, ibrətli nəticə çıxarma məntiqi hər yazıçıya qismət deyil. «Yad adam» hekayəsi məktəb həyatından götürülsə də, Mirzə Qulam surəti bəlkə də Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxıb, bizim elm-təhsil ocağına düşmüşdür. Məktəbə yenidən təyin olunan Müdir (onun dililə söylənilir) tez kollektivlə dil tapır, anlaşılır. Məqsədi də belədir ki, əks təqdirdə işləməyə lüzum yoxdur. Bir çətinlik ondadır – hamısını daha yaxından tanımır – otuz nəfərdilər. Lakin rəngbərəng adamlar qaranlıqda ağ, işıqda qara görünürlər, Mirzə Qulam belələrindəndir. Eybəcər xislətlidir, qərəzkardır, şəkkahtır – insanlıqdan uzaq tipdir. Bu adamın hədəfi öz həmkarı Əşrəf Şərifovdur. Bu yazıq bazardan ət alır, mal əti və bir qəzetə bükür. Bunu görəndə Mirzə Qulam müdirə siyasi hadisə, xəta kimi onu təqim edir; ciddi xəbər kimi və mütləq tədbir görəcəyi ümidiylə:

«–Hə dünən... Yox, allah lənət eləsin şeytana, dünən yox, sırağa gün! Bəli, sırağagün, ayın on üçündə, axşama yaxın, bazarda hərlənirdim, gördüm...

---

³ Bax: Mir Cəlal. C.Məmmədquluzadə realizmi haqqında B., ADU nəşriyyatı, 1966, s.61.

–Nə gördün?

Mirzə Qulam ayağa durub mənə yaxınlaşdı:

–Həmin bu Əşrəf, Əşrəf Şərifov ət alır. Əti aldı, cibindən təzə qəzet çıxardı. Özü də hansı qəzeti, rəhbərin lap ali sovet sədrinin məruzəsi olan qəzeti oxuyun. Məruzə, şəkil də ortasında, böyük şəkil... Bu əclaf oğlu əclaf qəzeti açdı, əti бүkdü lap qəzetin ortasına, sədrin şəklinin üstünə! Özü də mal ətini. Mən dayana bilmədim. Lap əsirdim, az qaldım hərfi oradaca boğazlayım...

Bir qədər uzağa getsəm, Çexova da gedib çıxar bu oğraş. Amma Mirzə Qulam müsəlmandır və özünün siyasi səbatlığını sübut etmək istəyir.

Sual olunur? O, bu riyakarlığı ilə təzə müdirə yarınmaq mı istəyir? Əsla! Bəlkə də indiyəcən neçə «müdir» yola salıb və neçəsinə «torba» tikmək təşəbbüsündə olub və məqsədinə çatıbdır. Lakin bu dəfə bütün istəkləri daşa dəyir, ordan qayıdıb öz sifətinə dəyir. Müdir ərizəni çırır və axırıncı tapşırığı ilə məsələyə nöqtə qoyur. Hekayənin duzu, təmiz, ardı məkanda dialoqun genişliyi, xüsusilə. təhsil müəssisəsində belə əcayib, yaramaz işlərə yol verməmək – əxlaqi davranış xəttinin ən naqis tərəfi kimi oxucuya təqdim edilir.

Yaxud, «O yana baxan» hekayəsi o zaman üçün, yəni 60-cı illərdə, abstrak – mücərrəd sənətin dəb vaxtını

əks etdirsə də, XXI əsrdə də canlıdır, əsərin qəhrəmanı heykəltəraş dünyasını dəyişmiş olar, hekayə isə yaşayır.

Mir Cəlal sanki «göydəndüşmə» bir əhvalat tapır və onun «izin» düşür. Qonşu heykəltəraşın emalatxanasında çoban heykəlinə baxarkən, aralarında maraqlı dialoq-söhbət hekayənin süjetini təşkil edir. Mir Cəlal yumorunu incəldir, itiləyir və hörür. Heykəltəraş – müəllif bunu sezmir, ciddi yanaşır əsərinə. Müsahibini «avam» sayır və elmi-pronostik mülahizələrini yürüdür.

Hekayədən danışmaq çətinidir, ona görə ki, hər bir sual və cavab o qədər yumorlu, məntiqlidir, gərək hamısını dəftərinə köçürəsən. Heykəlin görünüşünü ümumiləşdirməklə kifayətləndim: Burun uzunsov, qulağının dibində, qolları qısa, ayaqları uzun, ayağında basanoşka, bədən yumru, baş balaca... İzahatlar gələcəyə tuşlanmış «həqiqəti» əks etdirir: keçmişdə çarıqda, indi basanoşka; çoban düzlərdə çox gəzdüyindən ayaq uzanır, qollar qısalır; müasir çobanın başı ona görə balacadır ki, onun əvəzinə alimlər, mühəndislər düşünürlər və ilaxır. Novator heykəltəraş gələcək adamın – çobanın bu cür «görməkdə» yaratmağa borcludur.

Mir Cəlal yenə gözlənilməz bir bədii yanaşma ilə mətləbin mahiyyətini ustalıqla açır: «Heç olmasa heykəldə bir hərəkət, canlılıq ola gərək. Ya yox!

–Duyanlar üçün bu çobanda çox hərəkət var. Qonşum bunu deyəndə heykəl titrəyən kimi oldu, başını qabağa əyib bərk tüpürdü.

Heykəltaraş tez dəsmalını çıxarıb üzünü sildi.

–Bunu kim elədi?

–Mən sizə deyirəm hərəkət var, inanmaq istəmirsiniz. Heykəl düşünür, canlanır!..» Mir Cəlal bax, bu cür sənətkardır, yorucu təfərrüat yox, usandırıcı dioloqdan kənar, amma sənətin estetik mahiyyətini tapdalayan «novator» sənətkarların məsxərə obyektinə çevrilməsi.

Mir Cəlalin «Pillələr» hekayəsi də sənəkar qələminin məhsuludur. Bu əsərdə də birbaşa mətləb yoxdur. İlk baxışda lap lirik əhvalatın, kövrək ovqatın sorağını gözləyirsən. Pillələr, nərdivan kimi bir vasitədir – insan çıxır və düşür, yəni qalxır və enir. Surətlə də, yavaş da – adamın özündən asılıdır. Pillələr oxucuda o hissləri oyadır ki, qalxanda arabir aşağıya baxmalısən – gördün gözün alacalanır və sonuncu aşağı pilləni seçə bilmirsən – düş yavaş-yavaş. Hər pillədə nəfəsini də, özünü silkələ. Bunun özü bir mənəvi mədəniyyətdir. Səviyyəni gözlə. Qüdrətov öz işini biləndir, zamanasına baxıb, son pillədə – su budqasında dayanır. O, öz-özünə «məsləhət» verir, təsəlli tapır. Vəziyyəti qiymətləndirməyi bacarır: Bir «daxili» məsləhətindən: «Su budkası:

Görürəm ki, mənim düşməyim lap səliqə ilə, pillə-pillə olur. Hə özüm inciyirəm, nə də böyüklərim. Futbol topu kimi balaca bir təkənla gillənib gedirəm üzəşığı». Və belə-belə «təsəllilər»!... Hekayəni iki ovqatda oxumaq və anlamaq olar, gücü də bundadır: hər bir insan öz potensial gücünü, xasiyyətindəki naqisliyi və düzgünlüyü seçməyi bacarmalıdır, yorğanına görə ayağını uzatmalıdır. Hər bir insan öz yerini görməlidir. Bir də daşdığı vəzifə nə olsun yuxarı pillədədir, oradan baxıb ətrafını balaca, hərəkətsiz seçirsənsə – istefa mədəniyyətin olsun. Rahatlan və yuxarıya baxıb kədərlənmə. Pessimizmə qapılma! Bu son ovqat o adamı ölümlə hədələyəcək və qəbristanlığın bir addımlığında «order» almağa üzün gəlsin. Mir Cəlal müdrikliyi, kiçik janrda böyük mətləblərə gəlmək şansı. Müəllif Qüdrətova rəğbət bəsləyir «özünü tərbiyələndirdiyi» üçün, axirət dünyasını sezdiyi üçün və bu adamın kövrək qəlbə malikliyi oxucuya çatdırır: «Bir pillədə ikən, gərək özüm qəbristanlığa enəm. Əlbət ki, o da olacaq. Gün gələcək ki, tabuta qoyub yaş qəbrə də sallayacaqlar. Amma yenə şükür, şükür ki, ehmalıca sallayacaqlar. Daha kəlləçarxadan atmayacaqlar. Yavaşca qoyacaqlar. Bir qarış yerim var. Order olsa da. Olmasa da mənə verəcəklər. Onu yəqin bilirəm verəcəklər. Çünki mən öz yerimə

pillə-pillə gəlmişəm, təsadüfən, birdən-birə gəlməmişəm. Bu yer mənə ana südü kimi halaldır».

Bir həqiqətdir ki, insan vəzifə, sərvət hərəsinə çevrilib nə özünə, nə də mikro və makro mühitə, cəmiyyətə ziyan gətirməsin. Unutmasan ki, sonu ölümdür, Allah dərgahına qovuşmaqdır, bu şərtlə əxlaqi kamilliyini, fəzilətini bu dünyada qazanasan!

Hekayədə dərinə yozduqca, bəşəri mətləblər – assosiasiya oyadır. Obraz Qüdrətov ilk baxışda mənfi təsiri yaradırsa, axırda müsbət əxlaq sübyekt təsiri bağışlayır. Qüdrətov əxlaqi uzaqlaşmaqda şüurlu anlayır ki, sonuncu müvazinətini saxlamaq da bir hünərdir; elə bir şərait, mühit yaranır – qəfil, gözlənilmədən hər şeyi – sonuncu şansı da itirmək mümkündür. Və gözləniləndir ki, cəmiyyət, sosial ədalətsizlik insanı hər hansı bir şey kimi funksional istifadə predmetinə çevirə bilər və dəyərləşdirər...

Mir Cəlalin mühitdən aldığı obrazları xələfləri kimi məgər düşənən, adət-ənənəni gözləyən, mühiti anlayan, vəzifəni qəbul edərkən tabeçiliyindəkilərin qarşısında «and» içənlər deyilmi? Onlar dərhal fürsətdən istifadə edib, öz talelərini yoluna qoyarkən xalqı, camaatı, nəhayət, işçiləri(ni) başa düşməzlər, yoxsa istəməzlər? Bəzən bu hissi qeyri-iradi edirlər, bəzən də

cəmiyyətin təbiətindən irəli gəlir və xarakterlərinə hopur.

Unutmayaq ki, bizim müasirlərimiz hansısa yazıçının tragik qəhrəmanına dönəcəklər və buna şübhə etmirəm... M.Cəlalin yumor ruhlu hekayələrinin obrazlarında satirik gülüşün yox, ritorik səciyyəli danlağın təsvirini görürük – Çün, Mir Cəlal realizmidir; bu hekayələrdə bədii inikasını tapmışdır, canlı tip yaratmışdır, təfərrüatlar süjetin imkanlarını üstələməmişdir, Kompozisiya strukturunun çərçivəsi qorunmuşdur. Bu adamlar sadə dildə danışır, dialoqda fikirlərini aydın deyir, şirin təhkiyədə öz simalarını göstərirlər. Bir nümunə: «Xarici naxoşluq» hekayəsindən: «Xəstə başını çətinliklə mənə tərəf çevirib ağır-ağır dedi:

–Burada kino varmı?

–Nə kino?

–Televizorunuz varmı?

–Sən xəstəsən, ya əyləncə axtarırsan, qız?

–Axtarmıram, prosto soruşuram.

Mən sualımı bir də təkrar etdim:

–Nəyindir, haran ağrıyır?

–Özümdə bilmirəm...»

Hekayənin qəhrəmanı Ofelyadır – günlərini xarici kinolara baxmaqda keçirən kübar ailədən olan bir qız...

Ədibin hekayələrində süjet-kompozisiya sadə olsa da, əhvalat mürəkkəb məcralarda davam edir, məzmun isə öz həllini tapır. «Badam ağacları», «Vicdan əzabı», «İnsanlıq fəlsəfəsi» hekayələrində müəllif tamamlıyıcı məqsədin həllinə nail olmuşdur ki, hekayə janrı üçün səciyyəvidir; müfəssəllik, artıq təhkiyəyə varmamaq, fabulanın oxucunu «hazırlaması» və diqqət kəsilməsi əsas mətləbi açır, əlavə müəllif təfsilatına ehtiyac qalmır. Bir məziyyətdə onadır – süjet müxtəsərdir. İdeya və fabulanın hadisəyə, surətlərə yığcam xidmət etməsi aydın görünür, hekayəni yenidən oxumağa ehtiyac qalmır. Mən Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığında süjet qurmaq məharətini klassik ənənələrdən gəlmə varisliyi kimi qiymətləndirərdim: İdeya-məzmun öz əhatəli ifadəsini tapması üçün süjetin dinamikası, ayrı-ayrı dialoqların ardıcılığı və müəllif təhkiyəsində tamamlanması – «triada» əsas bədii məziyyət kimi səciyyə daşıyır. «İngilis dili», «Biri var idi ikisi yox», «Tut kompaniyası», «İki qız bir oğlan» hekayələri səciyyəvidir. Bir onu deyərdim ki, bu əsərlər yazıcının müxtəlif dövrlərinin məhsuludur. Sabit üslub, həzin dil, romantik təsvir – yazıçıya daha nə lazımdır?

Mir Cəlalin ümumən yaradıcılığında Təbiət bir obraz kimi insan hissələrinin və intellektinin vasitəçisidir, onun varlığını canlandıran, kosmos aləmilə bir harmo-

niya yaradan mənbədir. Məhz təbiət ilk predmetdir ki, insanın estetik qavrayışını formalaşdırmışdır. Sonralar tarixin müəyyən mərhələlərində təbiət insan üçün sosial maraq kəsb etmişdir. O cür düşünməyə dəyməz ki, təbiətin yaratdığı çiçəklər, ağaclar, çaylar, dənizlər, dağlar və sairələr ictimai səciyyə daşıya bilməz, uzağı, varlığa ictimai istehsalın hərtərəfli, fəal təsirini nəzərə almaq olar. Estetiklər bu məsələdə öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışmışlar: «Göy cisimlərinin kəşf edilmədiyi vaxtda belə, hələ kosmik eraya xeyli qalmış, həmin göy cisimləri insanların praktik maraqlarına imkan yaratmışdı. Belə ki, səyahətçilər xeyli istiqamətlər seçmiş, vaxtı onlarla hesablamış, ilin fəsillərini, əkin vaxtını və məhsul yığımını müəyyəndirilmişlər.

Təbiət insana etinasız qala bilməz, bunun əksini deyənlər də vardır. Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığında təbiət həm estetika, həm obrazların, həm də mikro-makro mühitin gərdişinə oxucunu hazırlayan bir bədii vasitədir. Təbiət təsvirdə zahiri effektdən daha irəli gedir, müəllifin fəlsəfi baxışlarını özündə ehtiva edir. Mən Mir Cəlalin sevdiyi və haradasa ruhuna yaxın olan Anton Çexovdan dəyərli bir fikri iqtibas edirəm: «Dənizin nə fikri var, nə rəhmi. İstəyir paraxod balaca olsun, yaxud qalın dəmirdən qayrılmasın, dalğalar onu heyfslənmədən parça-parça edəcək və adamların mömin-

liyinə, kafirliyinə baxmadan hamısını udacaqdır. Paraxod da heç bir məna ifadə eləmir, amansız görkəmi var. Bu şişburun nəhəng irəli cumaraq, milyon-milyon dalğanı kəsib doğrayır; o, nə zülmətdən, nə küləkdən, nə məkandan, nə təklidən qorxur, onun heç nə vecinə deyil, əgər okeanın öz damarları olsaydı, bu nəhəng də mömin və kafirləri ayırmadan onları əzərdi». Əlbəttə, belə təəssüratlar ağır və həzin, duyğulu düşüncələrindən doğur.

«Söyüd kölgəsi» hekayəsində belə bir təsvir oxuyuruq: «Cavan və tənha ağac, qol-budaq atdığı kimi çoxdan kök buraxıb, rişəsini suya yetirmişdi. Bulaq suyundan içir, səhər günəşindən işıq, istilik alır, ildən-ilə canlanır, böyüyür. Yaşıl budaqlarını yasəmən salxımları kimi yolçuların başına sallayır, kölgəsilə çölün havasını sərinlədir, gəlib-gedəni salamlayırdı. Lap kənardan bulaqdan xəbərsiz yolçular da söyüd kölgəsində sərinləməyə gedirdilər...» Bu, sanki dupduru notlar Salman əminin xeyirxahlığı, ağac əkib-becərməsi, istidə kölgəlik yaratmasını tamamlayır və hekayədəki son təsvir biçinçilərin xarakterini açır: «Biçinçilər bir ağızdan Salman əminin sözünü təsdiq elədilər. Onlar qalxıb gedəndə söyüd ağacı cavan, yaşıl, təmiz yarpaqla budaqlarını dalğa kimi tərpedir, ipək kimi zərif, xışıltılı səsilə Salman əminin fikrinə sanki: «Bəli, bəli» - deyirdi».

Təbiətdə sakitləşdirici, əsəbləri yumşaldan bir ecakar qüvvə var ki, yazıçılar bu alidən istifadəyə üstünlük verirlər; insanı yaxşı mənada laqeydləşdirir. Mir Cəlal bu vasitədən yerində yararlanır. «Gülbəsləyən qız» hekayəsində belə bir yer var və həqiqətən, insanla həmsöhbət olur: «Hər səhər tezdən qulağıma gələn ilk və ən munis musiqi suyun şırıltısı idi. Bu səs gah şıdırğı yağış şiddəti kəsb edir, gah da seryəlib xışılıtya dönür, sonra da kəsilirdi. Təbiətin sədasını eşitmək – suyun, küləyin, yağışın səsini dinləmək nədənsə həmişə mənə xoş idi güman edirəm ki, bu səslər məni içində boğulub təngə gəldiyim qayğı və düşüncələrdən intizar və çətinliklərdən xilas edib tamam açıq havaya, anamız təbiətin qoynuna çağırır».

Məncə, yazıçının özü təbiətin ecazkarlığını, müalicə faydasını vermişdir – şərhə ehtiyac varmı?! Lakin təbiətin cəmiyyətdə statusu, insan davranışında yeri ciddi məsələdir və ədəbi əsərlərdə bu, qoyulur. Təbiətin görünümü cəmiyyətin şüurlu qayğısı sahəsinə daxildir və bir vasitə kimi qalmaqla həm də məqsədə çevrilir. Əgər yazarlar təbiətə dəfələrlə müraciət edirlərsə, həm özləri dincəlir (yazanda daxilən yaşayır), həm əsərini nəqşləşdirir (boya vurur), həm də obrazlarının psixologiyasını açır, nəhayət, estetik zövq aşılır. Belə başa düşməli-yik: əxlaqi yanaşma özlüyündə təbiət deyil, insanın

təbiətlə münasibətidir, çün, təbiətdə əxlaqi məhdudiyət yoxdur. Təbiətə əxlaqi münasibət eyni zamanda faktdır: Ovulmuş qaya parçası – daş bizi laqeyd buraxmır. Tapdalanmış çiçək bizim duyğularımızı üstələyir. Yaralı ceyran bizdə şəfqət hissi oyadır, sanki o canlının ağrısını keçiririk. Mərhəmət hissi sübut edir ki, insan müəyyən məqamlarda özünün heyvanlarla eyniliyini etiraf edir, sanki «bərabərlik» münasibətlərinə girir. Mir Cəlalm «Niyə ovdan əl çəkdim» hekayəsi təbii ki, ovçu həyatından, ekoloji münasibətdən, xüsusilə ovçuların «amansızlığından» danışır. Ovçunun başına gələn ceyran əhvalatı, gülləsinə tuş gələn ana ceyranın ovlanmaq vaxtı, məkanı. Bu iki amil ölçü üçün həm ovqat, həm də münasib baxımından çox vacibdir: «Yaz idi. Aprelin axırı, mayın əvvəlləri, bəlkə də ortaları idi. İydə çiçək-ləmişdi. Zəmilər ətir iyi verirdi... Gəncə çayınının sonunda Şeyx düzü deyilən geniş bir səhra ucalır, ucu gedib bala Qafqaz dağlarının ətəklərində dayanır. İndi o yerlərin bir hissəsində şəhər salınıb, bir hissəsində də dəmyə taxıl əkilib. O il bərk yağınlıq olmuşdu. Sünbül adama boy verirdi. Qoşalülə çiyinimdə, axtara–axtara zəmiləri addımlayırdım». Bu mənzərə ilk növbədə ovçu psixologiyasını açır və ov ehtirasına stimül verir. Yzıcı üçün təbiətin özü həyatdır, deməli gözəllikdir, ondan ruhən qidalanmalı və yazıya gətirməli. Hərçənd, yenə də

bu bədii material təbiətdən solğun görünəcəkdir M.Ç.Çernişevski yazırdı ki, insanın qüvvəsi təbiətin qüvvəsindən çox-çox zəifdir, onun işi təbiətin işinə nisbətən son dərəcə qaba, yöndəmsiz, kobuddur. Buna görə də sənət əsərlərində niyyətilikdən gələn üstünlük ifanın zəifliyi ilə azalır... insan təbiətə sahibkar gözü ilə baxır və dünyada o şey ona gözəl görünür ki, insan həyatının səadəti, rifahı onunla bağlıdır.⁴ Bununla belə öz gözəlliyini itirmiş, torpaqda sarı rənginə bələnmiş, atılıb-düşən yarpaq da sənətdə gözəllik predmetinə çevrilir.

Mir Cəlal öz dəsti-xəttində təbiəti insan övqatı, psixikası ilə üz bəüz qoyur və insanın niyyətsiz qəmini dağıtmağa, zövq almağa – yaşamağa səsləyir, təbiətə hərəkət verir, dil verir: «Bax bizim qaragöz meşəli, durnagöz bulaqla Gəncə⁵ dağlarına. Ağır gecələri açıb alaçığı qurur, içinə girən kimi görürsən vəhşi təbiət səni gözləyirmiş. Kəhər at kimi kişnədi, yağış göydən şıdacağı tökür, ıldırım çaxır. Göy guruldayır, qoyun-quzu mələşir, sel yamaclar boyu şaqqıldayır. Bədəninə birdən-birə uşutmə gəlir, bürüncək axtarırsan. Çoban hər quyunun

---

⁴ Bax: Çernişevski V.Q. Sənətin varlığa estetik münasibətləri, B.1956.

⁵ M.Cəlal. Kirovabad şəhərinin rəsmi adı ilə yox, «Gəncə» adlandırır: A.Eminovun qeydi.

altından iki quzu çıxarıb alaçıza qaçırdir. Yaylaq demişəm buna! Bu dədə-baba kənd mənzərəsinə». Bu epizod təsdiqləyir ki, yazıçı «gözəl-həyatdır» anlayışını qəbul edir və onu bioloji mənasından çıxarır. Estetik obyektidir, deməli, gözəllik mənbəyidir və bunu yalnız insan duyur, daxili tələbatını ödəyir. Bədi ədəbiyyat da estetik qiymətləndirməyə əsaslanır. Yaylaq havasının (söhbət «Yaylaq məsələsi» hekayəsindən gedir) təsviri insanda gözəllik ideyasını yaradır, həyəcana səbəb olur. Şübhəsiz, bu görünümün tərənnümünü (təkcə şeirə aid deyil) subyektiv qiymətləndirmək də mümkündür; əlbəttə bu, insanın estetik hisslərinin xarakterindən də asılıdır. Və təbiət gözəlliyini dərk edən insan (oxucu) yaşamağın, yaratmağın, kövrək xəyala qapılmağın fəlsəfəsini dərk edir.

Mir Cəlal təbiəti sevən yazıçıdır; bunu üzdən seyr edib, baxıb ləzzət almaq mənasında demirəm – təbiətin həm estetikliyini, həm də rasionallığını dərk edəndi və bilirdi ki, təbiət canlı aləmin təkamülü gedişində insanın davranış psixologiyasını yaxşıya və pisə dəyişdirir. Təbiətdəki bu ecazkar qüvvə insan vücudunu (orqanizmini) saflaşdırır, deməli, insanın ağılna, fikir tərzinə təsir göstərir və insanın qeyri-bərabərlik nüfuzunda öz rolunu bürüzə verir. Mir Cəlalda təbiətin təsvirində belə bir anlam da əmələ gəlir: təbiət qeyri-bərabərliyə, yəni qeyri

harmoniyaya dözmür, zərurət qarşısında qaydalardan kənara çıxmanı düzəldir. Təbiət mükəmməl orqanizm yaradır, bərabərliyə can atır və ona gərək mane olmayasan; bu, ağılsızlıq olardı. Acizlik kimi qiymətləndirilərdi. Təbiət böyük yazarlar, alimlər, sənətkarlar, sərkərdələr, analar yetişdirmişdir...

Yazıçının təbiətin estetik mənimsənilməsinə olan tələbatı bir fakt olaraq həqiqətdir, prosesdə onun həzz mənbəyidir və təbiətin estetik seyri nəzərdə tutulur. Lakin yazıçının təbiətə olan münasibəti qeyri-yaradıcı insanlardan tamamilə fərqlənir, çün, qələm sahibi bəşəriyyətin tarixi-praktik fəaliyyətini ümumiləşdirmə qabiliyyətilə fərqlənir. Dünyaya, cəmiyyətə, kainata qlobal baxan və bunları mənimsəməyi bacaran yazıçı təbiət gözəlliyini, onu (təbiəti) dəyişdirmək barədə əsərlərində məsələləri qoyur, təbiətin gözəllik hissini «insaniləşmiş təbiət» kimi nəzərdə tutur. Rus filosofu A.F.Losev mü-təfəkkir Platona əsaslanaraq qeyd edir ki, Platonun «qəl-bin» və «bədənin» dialektikası haqqında təlimində əsatirləşdirilmiş tərzdə belə bir fikir ifadəsini tapmışdır ki, cansız predmet o zaman estetik predmetə çevrilir ki, o öz mənasına görə, bizim üçün «canlı», canlandırılmış predmet kimi çıxış etmiş olsun. Lakin cansız predmet o hada «canlı estetik məna daşıyandır – «cinsi məxluq»

kimi insan tərəfindən praktik surətdə mənimsənilmiş predmetlər növünə aid olsun.

Oxucu öncə, nəsrin gücünü daha da qüvvətləndirən, dərin estetik mənaya gətirib çıxaran yazıçı qüdrətini, o cümlədən, Mir Cəlal sənətkarlığını yaxından duymalıdır.

Ədəbiyyatşünaslıqda «psixologizm» anlayışı işlədilir, əsərlərin qəhrəmanlarının xarakterləri psixoloji nöqteyi-nəzərdən təhlil edilir. Hər bir insanın əxlaqında (geniş mənada) və davranışında (dar mənada) onun psixolojisi dayanır. Həmin obrazların təhlili tənqidçidən asan yanaşma tələb etmir. Gərəkdir daha incəliklərə, üzdə nəzərə çarpmayanlara diqqət yetirilsin. Professeor T.Mütəllibovun bu məsələdə fikri maraq doğurur və yazır ki, ən başlıcası odur ki, həyatda insanın daxili aləmi doğrudan da onun zahirindən qat-qat mürəkkəb və zəngin olur. Hər insanın və ya bədii surətin konkret olaraq bu cür zahiri görünüşü var və müxtəlif psixoloji vəziyyətlərdəki görkəmi, həmçinin yaşının və libasının dəyişməsilə əlaqədar yaranan zahiri dəyişiklik onun əsl, adi, normal görkəmindən o qədər də fərqlənmir, əksinə, məhz ona istinad edir, həmin ilk əlamətlərin davamı, başqalaşması kimi təzahür edir. Buna görə də hər hansı bir adamın görkəmi nə qədər zəngin, əlvan və maraqlı, daxili aləmi isə nə qədər yoxsul və maraqsız, məzmun-

suz olsa belə, yenə də bir insan kimi onun iç aləminin izahı daha böyük təsvir və təhlilə möhtacdır. Mən alimin belə bir analitik yanaşmasında Mir Cəlalin yaratdığı obrazların xarakter cizgilərini görürəm.

Mir Cəlalin hekayələrində psixoloji təhlil müxtəlif rakuşlardan, prizmalardan obrazı işıqlandırır. Bəzən müəllif müstəqif formada (şəkildə) obrazının xarakter xüsusiyyətlərini oxucuya çatdırır. Belə təsvirdə müəllif təfərrüatı əsas rol oynayır və fərdi keyfiyyətlər «xırdalanır». «Qanadlı qızlar», «Ədəb söhbəti», «Düşünmək istəyirəm» hekayələrində psixoloji və əxlaqi kriteriyalar sosiolojidən ayrılır. Yazıçı surətlərini insanın sosial təbiətinin xüsusi ifadə tipi kimi təqdim edir və şəxsiyyət olaraq sosial amillərlə determinə edilir. İnsan və cəmiyyət, surətlərin gərgin vəziyyəti psixoloji xüsusiyyətlərində bu determinasiyanın mexanizmi açılır. M.Cəlal düzgün yazıçı mövqə tutaraq, məsələnin bu cür anlamı baxımından psixoloji və əxlaqi problemin qoyuluşuna oxucunun diqqətini yönəldir. Sosializmdə baş verən dəyişikliklər. Möhkəm intizam və qanunçuluğa əməl edilməsi kimi dəyərli proseslər yazıçıların (M.Cəlal da istisna olunmur) diqqətindən yayınmaya bilmirdi və bunlar insan həyatının psixoloji, bioloji və sosial amilləri ədəbiyyata gətirilirdi.

Yazıçılar hər halda müasirliyin böyük sosial problemlərinin bədii həllinin mümkünlüyünü təsvir edirdilər. Mir Cəlalin qəhərmanları – tipləri ona görə psixologizmlə fərqlənilər – ümumi məlum elmi qanunauyğunluqlara malikdilər, bu sistem: insanın ana-dangəlmə təbii məziyyətlərinin mahiyyətinə heç cürə toxunmadan, onun bio-sosial xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bioloji fərddə – sosiallıq vasitəsilə aşkar olunur. O da məlumdur ki, insanın mahiyyətində onun ictimai-mənəvi münasibətləri dayanır və bu, ədəbi əsərlərdə açılır. Yazıçı sərbəst hərəkət edir: personajın şüurunun, varlığının rəngarəng fərdi ifadəsinin, eyni zamanda onun təbii keyfiyyətlərinin aşkara çıxarılmasını elə həll edir – psixoloji əxlaqi və sosial xarakteristikası bədii ifadəsini tapır. Ədəbiyyat ayrı-ayrı qəhrəmanların əməllərini, istəklərini, düşüncələrini, bir sözlə, hiss və həyəcanlarını sanki tədqiq edir, xalq həyatını nəzərə çarpdırır. O dövrün ədəbi tənqidi təəssüf ki, yazıçının ədəbi qəhrəmanlarının fəaliyyət mexanizmini, şəxsiyyət konsepsiyasını açmağa səy göstərməmişlər, o cümlədən Mir Cəlalin yaradıcılığını. Tənqidin və ədəbiyyatşünaslığın tədqiq predmetində ixtisaslaşmış sahə estetikadır, bütövlükdə isə fəlsəfi, sosial-mədəni prosesin və onun bədii yaradıcılığı sahəsi nəzəri cəhətdən araşdırılmalıdır.

Oxucunun bu bədii sistemi başa düşülməsi konkretləşdirilməlidir.

Hekayə janrının poetikasına nəzər edərkən, adətən, «60-cı illərin nəsrinə» anlayışını fərqləndirməyə çalışırlar və bu dövrün (qısa zaman kəsiyinə işarədir) yazıçıları (gənclərini) xüsusi vurğu ilə göstərilir. Olsun, ədəbiyyat bütün zamanlarda polemika, mülahizə və razılaşmamaq üçün mövzu olmuşdur. Şübhəsiz, belə bir bölgü aparmaq ədəbiyyat üçün elə də məqbul sayılmamalıdır; ona görə ki, ədəbi əsərlərin əbədiyaşarlığı nə onun müəllifinin nüfuzu, aldığı mükafatlar, nə də barəsində yazılan şişirtmə yazıqlarla ölçülür, əvəzində məkan-zaman paraleli yerini tutur. Klassik tənqidçi-ədəbiyyatşünaslarımız (M.Arif, M.C.Cəfərov, Əkbər Ağayev, H.Orucəli, Əhəd Hüseynov, B.Nəbiyev, X.Əlimirzəyev, Yaşar Qarayev, Qulu Xəlilov və b.) heç vaxt «60-cı illərin nəsrinə, poeziyasına» sözlərini işlətməmişlər; belə olsa idi Mirzə Cəlil, Ə.B.Haqverdiyev, Seyid Hüseyn, Simurqdan «estafeti» alan Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlil, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmməd-xanlı və bu nəslə izləyən İ.Şıxlı, S.Qədirzadə, B.Bayramov, İsa Muğanna və başqalarını hansı bölgüyə daxil edərdilər? Bir həqiqət ondadır ki, nəsrin mövzusu, müəllif üslubu və təsvir vasitələri özündən əvvəlkindən bəhrələnir, yəni öz kökünə etinasız qalmır. Yazıqlar

yeni tipli – belə demək mümkünsə – nəsrin hekayə janrının imkanlarını üzə çıxarırlar; bədii funksiya baxımından oxucunun müasirlərini əsərlərə gətirirlər. Rus tənqidçisi L.Noviçenko obrazlı şəkildə fikrini ifadə edərək yazır ki, hekayə sanki ehtiyatla, diqqətdə boylana-boylana povestin ardınca «çöl boyu» irəliləyir, onun görə bilmədiyi, nəzərdən qaçırdığı, amma çox əhəmiyyətli həyat faktlarını dərhal görür, saf-çürük edir, sonra da özü üçün orijinal bədii materiala çevirir.

Mir Cəlal başda olmaqla, bu nəslin yazdığı hekayələrdə məgər ədəbiyyatın estetik çalarları, problematikası, sənətkarlıq elementləri olmamışdır? Mir Cəlalin hekayələrində həyat müşahidələri daha dərin və xəlqidir, personajlar danışıqına, etik davranış normalarına daha çox diqqətlidi. Şübhəsiz, 60-80-cı illərin hekayələrində akademik məntiqi mühakimə, publisist deyim tərz, ideoloji ehtiyatlılıq mövcuddur; bu isə müəlliflərin qulluq etdikləri və inandıqları ideologiyaya sadıqlıqdan irəli gəlirdi. Mərhum tənqidçi İsrail Mustafayevin fikr ilə razıyam, nəzərə çarpan çılpaq ideyalılıq, konflikt və təzadlar yeni bədii nümunələrdə canlı ehtiraslarla, psixoloji sarsıntılarla əvəz olunur ki, bu da nəsrin müxtəlif janrlarının poetikasında əsaslı təkamül yaratdı, dialoqlar yığcamlaşdı. İzahlı, təfsilatlı təsvirlərin yerini

samballı bədii detallar, təntiqi şərhedicilik, sətiraltı eyhamlar tutdu.⁶

Mən təqdirəlayiq qısa yaradıcılıq ömrü yaşayan İsrail Mustafayevin fikrini təkzib etməkdən uzağam, lakin onun nəsrin strukturuna, məntiqi izaha, sətiraltı işarələr və sairəyə vurğu ilə yanaşması M.Hüseynə, Mir Cəlalda, M.İbrahimovda, İlyas Əfəndiyevdə – bu nəslin yaradıcılığında istənilən qədərdir. Və tənqidçinin, Mirzə Cəlil üslubunun əlamətləri yeni tələbələrə uyğun şəkildə özünü göstərməsi qənaətində təsəlliverici nüanslar tapdım; çün, İsrail müəllim obyektiv ədəbiyyatşünas idi...

Mir Cəlalin hekayələrində artıq təfərrüat, uzunçuluq, yorucu dialoq, hissiyata qapılma yoxdur, həyata ehtiraslı bağlılıq, konfliktin təbiiliyi, surətlərin dili oxucunun zövqündədir və bədii əsərin estetik tələblərini ödəyir. Mir Cəlal 60-70-ci illərdə qələmə aldığı bir sıra hekayələrində süjetin aydınlığı, situasiyaların gərginliyi və oxucu intizarı mövzu problematikasından, qıtlığından «şitkayət» etmir, hekayə janrına xas yığcam üslub, epik vüsət, təsvirdə kövrəklik, həyat həqiqətinin yükü yazıçının yüksək qiymətləndirdiyi insan-həyat konsepsiyasının bir-birinə ziddiyətini rədd edir, əksinə, huma-

---

⁶ Mustafayev İ.Yazıçı ideali və həyat həqiqəti, B.1969, s.219.

nist baxışdan tamamlayır. Bu və ya digər hekayələrində Mir Cəlal qəhrəmanlarının davranışına nəzarət edir, nizama salır, mənəvi normaları gözləyir; insan qəlbinin ən dərin hissələrini, həyəcanlarını və ümidlərini şüur aktı ilə bir-birinə bağlayır, əxlaqi aləminin emosional zənginliyini təsvir edir. Bir qədər dərinə – dünya ədəbiyyatı tarixinə varsaq, bu gedişi çətinliksiz müşahidə edə bilərik. Şəxsiyyətin (onun obrazları öz şəxsiyyətlərini təsdiqləyirlər – cəmiyyətdəki yeri və mövqelərilə) davranışına nüfuzun dərinliyi, psixoloji təlimin incəliyi ayrı-ayrı zamanların bədii əsərlərində eyni olmamışdır. Bunlar real tarixdə şəxsiyyətin mənəvi zənginliyinin inkişafı ilə birlikdə artır. Antik ədəbiyyatın funksiyası başqa çalarlarda idi (epos və lirikada), orta əsr nəsrində insanların ruhi vəziyyətləri böyük qüvvə və pafosla tərənnüm edilirdi. M.F.Axundovun, F.M.Dostoyevskinin, A.P.Çexovun, L.N.Tolstoyun, M.Qorkinin, E.Hemmenqueyin, T.Mannın əsərlərində psixoloji təhlilin incəliyinə və genişliyinə şahid kəsilirik. Burada yanaşma yalnız sənətin özü deyil, onun təsvir etdiyi şəxsiyyətin əxlaqi-psixoloji dünyasının daha yüksək dərəcədə mürəkkəbliyinin nəticəsidir.

* * *

Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığında xarakter və tip yaratmaq səriştəsi bəzi nüanslarla şərtləşir: dərin həyati müşahidəsi; fərdi istedadı; realist üslubu və bu «triyad»ın özünü ümumiləşdirilməsi. Təkcə «realizm» anlayışını götürsək, obrazlarının mürəkkəb, ziddiyyətli və bütöv xarakterinin təsvirini ayrıca vurğulamalıyıq. Maraqlıdır ki, tip və xarakteri daima romanlarda, povestlərdə görmüşlər; hadisələrin ardıcıl davamı, qəhrəmanların müxtəlif situasiyalarda davranışı (mübarizəsi, nail olmaları və itgiləri), istəkləri, arzuları bu nəticəyə imkan verir. Professor G.Əlibəyova vaxtilə bu cəhəti qeyd edərək yazmışdır ki, böyük romançılar tərəfindən yaradılmış xarakterlər onunla fərqlənilirlər ki, ən kiçik fiziki əlamət və xüsusiyyətlərdən tutmuş ən yüksək mənəvi və zehni meyllərinə, nailiyyətlərəcən həmin xarakterlərin bütün varlığı bir tamlıqdan, bəzən ziddiyyətlərlə inkişaf edən bir bütövlükdən ibarətdir. Gülruş xanım bu tezisə onu da əlavə edir ki, qəhrəmanın xarakteri, siması bəzən təzadlı boyalarla da təcəssüm olunur.

Xarakter və tipi ədəbiyyatşünaslar, adətən, sosialist realizmilə əlaqələndirirlər və biz az-çox bu məsələyə öz münasibətimizdən çəkinmirik. Şübhəsiz, sovet ədəbiyyatının 70 yaşında belə bir yaradıcı metodun

təsirini danmaq olmaz; bununla biz elə milli nəsrimizin üstündən qırıq-qırıq xətt çəkərdik. Realizmin öz müsbət xüsusiyyətləri vardır və bədii ədəbiyyatda müsbət yerini itirmir də. Mən sovet (rus) ədəbiyyatşünası B.Suçkovun ürəklə göstərdiyi bir tezisini xatırlatmaqla söhbətimizi polemikaya çıxarmaq istəmirəm. B.Suçkov sosialist realizmində sənət üçün səciyyəvi olanı ilkinə müxtəlif ictimai hadisələrlə formalaşan fərdi hadisə kimi götürür; qəhrəmanın mühüm əlamətlərini, şəxsiyyətin, həyatın yenidən qurulması ilə bağlayan cəhəti önə çəkir və fikrini konkretləşdirir ki, qavranılmış tarixilik sosialist realizmi sənətkarına xarakterin əsas ictimai əlamətindən onun daxili inkişafının başlıca təlimini görməyə imkan yaradır.

Mir Cəlalin qəhrəmanlarının xarakterini müəyyənləşdirən cəhətlər nələrdən süzülüb gəlir və hansı idealla yaşayırlar. Məncə, bunu dəqiqləşdirsək, bu obrazların xarakterini və tipajını da yerində görürük. Hər iki anlam təbii ki, həyatdakı prototiplərdən gəlir, əsər boyu yazıçının «tərbiyəsi»ndə, nəzarətində olur. Müəllif sanki cavabdehlik daşıyır. Başqa bədii yol, vasitə görmürəm. Bu qəhrəmanlarda ilk xarakter – cizgilər onların işgüzarlığında, əməkdə fəaliyyətidir ki, ölüm barədə düşünmək istəmirlər; kimə bəlli deyil ki, bu kabusdan insan canını qurtarmışdır; deməli, daha çox və

ağıllı olaraq yaşamaq, mübarizə aparmaq haqqında həm realist, həm də məntiqi fikirləşməyə dəyər. Ölüm o vaxt mütləq xatırlanmalıdır ki, insanlara zülm etmə, xeyirxahlıq göstər, tabeçiliyindəkilərlə atalıq et, onların bəbəklərində göz yaşını axtarma!

İnsan bu baxımdan xoşbəxt yaşamağa məhkumdur, bir borcla: fəaliyyətə cəlb edilsin, fəaliyyəti stimullaşsın. Mir Cəlal bir şəxsiyyət olaraq həm ədəbi, həm də pedaqoji fəaliyyətində yaşamağa üstünlük vermişdir; bu «ikilik» yazığının intellektual və emosianlılığını təmin etmişdir. Deyək ki, Həkim Cinayətov, Kəmtərov, Validə xanım – bu qəhrəmanlar xoşbəxtliyi başa düşürlər və bunun mənbəyini də nemətlər yaratmaqda görürlər; əlbəttə, buna nail olmaq üçün fəaliyyət göstərməlidir. «Mərcan nənə» hekayəsində bir ana obrazının ideali, narahatçılığı oğluga gələndə davanın «qavranışına» alışmaq istəməsidir. Kənddən şəhərə uz tutan ana-nənə rusca bilməsə də qonşularla dərhal ünsiyyətə girir. Həyəcan siqnalının nə demək olduğunu da başa düşür: bomba hər vaxt evlərə, küçələrə də tökülüb fəlakət törədir. Oxuyuruq: «Mərcan nənə ehtiyatla dama çıxır. Söndürülmüş bombanı öz gözü ilə görmək istəyirdi. «Badımcana oxşayan bu uzun saplaqlı dəmiri» əvvəl başmaq tayı ilə qurdaladı. Zərərsiz olduğunu yəqin edəndə əlinə alıb, oyan-bu yana diqqətlə baxdı: - Hə, -

dedi, - sənin ki, canın bir ovuc torpaq imiş, nə qiyamət qoparmışdın, ay kafirin malı!» Savadsız Mərcan nənə müdrikliklə bombanın bədbəxtlik yaradacağını anlayır; bu fəlakətin əksini – xoşbəxtliyi düşünüb o da təmizlənmədə kiçicik də olsa fəaliyyətindən qalmır. Digər qəhrəmanlarında da Mir Cəlal mühitin səciyyəvi «diqqətinin» vacib zəruriliyini aşılır. Bu, təsadüfi deyildir; məşhur ingilis filosofu Tomas Hobbs (1588–1678) fəaliyyətin daima irəliyə, daha yüksək məqsədə doğru maneəsiz hərəkətini qeyd etmişdir: «Fəaliyyət ona görə mühüm nemətdir ki, bu həyatın hərəkətidir; bekarçılıq insana əzab verir. Təbiət nə boş mənəni, nə də işlə, fəaliyyətlə doldurulmamış zamanı sevmir».⁷

Fəaliyyətlə insan ən çətin bir problemə «açar» tapmağı bacarır. Niyə? Onun üçün ki, fəaliyyətin – əməlin mahiyyətində qeyd etdiyim kimi, emosionallıqla intellektuallığın vəhdəti və nəticəsi dayanır, bu işə xoşbəxtlik deməkdir. Məntiq belədir: bu anlayışı insan özündə aşılarmış və tapmışsa o, ıztıraqlardan azad olacaqdır, işindən həzz alacaqdır. M.Cəlalin müharibədə qələmə aldığı «Ananın yarışı» hekayəsində Tutu ana oğlunu neft cəbhəsində əvəz edir, dinc vaxtı qadına rəva görülməyən işin qulpundan yapışır. Bir canlı epizodu

---

⁷ Tomas xobss. Izbrannie proizvedeniə v dvux tomax, t.I, M., 1964. c. 244.

nəzərdən keçirək.: «Gecədir, Tutu evində çay içir. Bərk külək qopur. Qapı-baca səslənir. İldırım işığında pəncərədən əyilib düzələn ağaclar, küçə boyu burulan boğanaq görünür. Tutu narahat olur: –Əhməd kişi bu vaxtı deyir ha! Baxan göz lazımdır.

Buruqlar, külək təsiri ilə laxlayan budka, tozdan örtülən mədən Tutunun nəzərində canlanır. Tutu çayını yarımçıq qoyub geyinir. Bərk bürünür, oğlunun mazutlu əlcəklərini geyinir, əlində yaşıl fənər mədənə yollanır».

Tutu xala – anada iki keyfiyyət birləşmidir. Nemət istehsalını və fəaliyyətindən həzz almağı. Biricisilə artıq ayaq açan şərin, bədbəxtliyin, iztirabın qarşısı bu xidmətlə alınmalıdır, ikincisiylə öz hisslərilə həzzi təmin etməlidir. Hər ikisinin təminatı xoşbəxtliyə gətirib çıxarır. Bunların qazanılmasında məqsəd olmalıdır, arzu unudulmamalıdır; nə olsun ki, müharibətdir. Belə ağır zamanda məqsədəçatma baş tutmalıdır. T.Hobbs yazırdı ki, müəyyən məqsədə çatdıqda aldığımız həzzi biz nəşə, sevinc adlandırırıq. Çünki necə ki, biz yaşayırıq, bizim arzularımız olur. Arzu isə həmişə məqsədin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Xoşbəxtlik bilavasitə müvəffəqiyyətin özündədir.

Mir Cəlalin hekayələrində obrazlarda yazıçı «payı» olsa da bu qaçılmazdır – onlarda gerçəkliklə estetik idealın vəhdəti vardır və bu iki anlam süjet boyu

bir-birini tamamlayır. Əlbəttə, bu yaradıcılıq üsulu (tərzi) «üçlük»də (triadada): mühit, insan və tipik şəraitdə inkişaf edir, qəhrəmanlarını cəmiyyətin içərisində hərəkət və davranışlarını izləyir. İlk hekayələrində Azərbaycanın feodal mühiti və insanların bu mühitin «diqtəsilə» hərəkəti əsas mövzu idisə, müharibə zamanı o dövrün övladları (yaxud nəvələri) cəbhədə vuruşur, arxada gecə-gündüz çalışırdısa, sonrakı quruculuq illərində öz daxili aləmlərinin iradi, yaxud stixi pıçıltılarına cavab verirdilər. Bu əsərlərdə onlar müxtəlif əhvalla, sosial psixologiya ilə hərəkətdə bulunurdular.

Mir Cəlal – ötəri bəhs etdiyimiz kimi – obrazlarını müasir təhsilli adamlar kimi, müəyyən vəzifə qazanmış xırda məmurlar imicində təsvir edir, onların əxlaqi qabiliyyətlərini göstərir, lakin məsxərəyə qoymur, islah olunacaqlarına inanır. Və ilk növbədə hekayə janrının ideya-məzmun strukturu, cəmiyyətlə qəhrəmanlar (obrazlar) arasındakı tipik münasibətləri nəzərə alır. Mir Cəlalin «İclas qurusu» adlı həcmcə yığcam, məzmunca zəngin bir hekayəsini lap yeni nəsil də oxumamış deyil. Oxuyub qurtarandan sonra böyük Anton Çexovu xatırlayırsan. Ustadları Mirzə Cəlil və Əbdurrəhman bəy Haqverdiyevi «həzm» edir, amma onları yamsılamır. Bəlkə istəsə də bunu bacarmır, çün, hekayəsinin qəhrəmanı onun müasiridir, müşahidəsində

olduğu bir ziyalıdır, ailə başçısıdır, arvadı Meyransadır. Quru tamamilə yeni tipdir, həm zahiriylə, həm xarakterilə: «İclas qurusunu siz tanıyırsınız. Adını bilməsəniz də, özünü yaxşı tanıyırsınız. Arıq bədənini qabağa əyib, sürətli addımlarla gedən adamı siz küçədə, idarə qapılarında, pilləkənlərdə çox görürsünüz» - deməklə müəllif öz məsuliyyətini irəli sürür; yəni bu iclas qurusu bütün incəliylə oxucu yaddaşına ötürülməlidir. Mir Cəlal əllinci illərdə Azərbaycan mühitindən doğan, yaşamaq uğrunda mübarizə aparın insanları sosial-psixoloji hadisələrin girdabına atır. Vaxtilə Anton Çexov da «Məmurun ölümü», «At familiyası», «Yoğun və nazik» hekayələrilə bədii kəşfə rəvac vermişdi. «İclas qurusu» nəşri günündən Çexov hekayələrindən fərqli olaraq əhəmiyyətini bürüzə vermişdi. Tənqidin qiymətini almışdı. Bu isə əllinci və hətta XXI əsrin fikir adamları üçün adi sayıla bilməzdi. Konservator, akademizm biçimli ədəbiyyatşünaslar daima qələmini itiləmişlər. Bu hal bütün zamanlar üçün məqbul idi. Necə ki məşhur söz ustası Qleb Uspenski Çexovu vaxtında qiymətləndirməmişdir, hətta gənc yazıçı ona yüngülsayıq təsiri oyatmışdı... Mən digər bir məşhur rus yazarı V.Q.Korolenkodan iqtibas verəcəyəm: «Bütün bu kitab («Rəngbərəng hekayələr»i nəzərdə tutur – A.E.) nəsə gənclik qayğısızlığıyla, daha doğrusu, həyat

və ədəbiyyata bir qədər yüngül münasibət bəsləməklə doluydu, yumor şənlik saçır, çox vaxt səmimi, incə hazırcavablığı qeyri-adi yığcamlığı, təsvir gücüylə fərqlənirdi: «Həyata yüngül münasibət» ifadəsi bütün müsbət məziyyətləri kölgəsinə ötürür və iri budaqlarını hədəfinin başı üçün salladır. Bizim tənqidçilərimizdən C.Xəndan, Əhəd Hüseynov, Qulu Xəlilov, Yaqub İsmayılov «İclas qrusu» timsalında Mir Cəlalin əllinci və altmışıncı illərindəki hekayələrini qiymətləndirmək gücünü bacarmışlar. İclas qrusu tipik xarakterlidir. Nədir bu? Yaxud nə vadar etmişdir onu ki? Birinci, onun xasiyyətində, qanındadır: «İclas qrusu üçün gecənin-gündüzün, payızın, yazın, istinin – soyuğun, yerin – göyün heç bir fərqi yoxdur – anladığ; bəs başqa bir mənzərə necə, ona laqeyd qalmaq mümkünmü? «Suların səmindən, çiçəklərin ətrindən, quşların mahnısından, musiqidən, gülüşdən, şənlikdən uzaq olan bu qaradınmaz adamı görəndə kimisi heyrət edir, çoxunun da acığı gəlir». Lakin o, yalnız bir xislətinin quludur – daima onun arxasınca sürünür. İclas üçün yaranmışıq.

Mir Cəlalin bu tipik və tipik olduqca xarakteri də konservləşən qəhrəmanı eyni zamanda nümunəvi, bəlkə də əsrlər üçün unudulmayan obrazdır. Elə olmasaydı, hətta müstəqilliyimiz dövrünə – XXI əsrə gəlib çıx-mazdı. Çox heyif ki, bizi tapdı. İclas qrusunu yetişdirən

mühitdir, amma gəndən gəlmə də istisna deyil. Mühit insanı (qurunu) öz mənfi təsiri altına alıb və fəallığını mənfi komplekslərə aparır. İş o məqama gəlir – hətta arvadı ilə də quru psixologiya ilə davranır: - Yoldaş Meyransa, - deyir, - təklif var ki, mənim corablarımı yuyub qurudasınız!.. Cavab üçün söz verilir yoldaş Meyransaya!

O da məlumdur ki, hər bir mühit (geniş mənada dövr) öz qəhrəmanlarını yaradır; məişət çətinlikləri, məmurların özbaşınalığı, qanunların işləməsi – bu mühüm «üçlüyü» nəzərə alsaq, müəllif qayəsini oxucu dərhal anlayır. Belə zamanlarda həmin qəhrəmanlar – real adamların inkişafının qarşısı alınmırsa – inkişafda olurlar. Yeganə «duyuq» düşən yazıçı, sənətkar qələmdir. Ədəbiyyata, xüsusilə, nəsrə gətirilən belə tiplər öz fərdi keyfiyyətlərilə tərbiyəvi rol oynayırlar: onlar cəmiyyətdə, mikro mühitdə heç bir ideal sahibi deyillər, səadət meyarları yoxdur. Ona görə də yazıçı öz estetik idealını bədiilik meyarları ilə təcəssüm etdirir. Klassik yazıçılıramızdan gəlmə ən yaxşı üslubdur ki, Mir Cəlal məhz «İclas qurusu»nda yüksək sənətkarlıq göstərmişdir. Biz «klassik» deyəndə, bu anlamı, şübhəsiz, sənət adamının özü yox, yaşadığı ictimai-siyasi sistem yaradır, belə quruluşun diqtəsinin tələbi olur. Mən «klassik» anlayışını zaman kontekstində götürmürəm,

«seçilmiş» mənasında ilə çiyinlərinə bədii yük qoyurum. Mirzə Cəlilə, Ə.B.Haqverdiyevə bu cür yanaşıram. Onlar əllinci-yetmişinci illərdə yaşasa idilər, öz tipik qəhrəmanlarını hekayələrinə gətirəcəkdilər. Məşhur rus ədəbiyyatşünası Şerbinanın fikrini müasir sayıram və M.Cəlal yaradıcılığına şamil edirəm. «Klassiklərin əsərlərində heç zaman simasızlaşdırılmış insan görə bilməzsən. Burada hər bir qəhrəman həmişə öz tərcümeyi-halı, öz xarakteri olan qabarıq çəkilmiş fərddir. Tipiklik fərdi özünəməxsusluğu nəinki zəiflətmir, əksinə, onu daha müfəssəl açılmasını nəzərdə tutur. Ümumi və fərdi, ictimai və psixoloji cəhətlərin sənətdə çarpazlaşması məhz insan xarakterində gerçəkləşdirilir. Ümuminin fərdlə üzvi surətdə qovuşması ədəbi tipin öz mahiyyətilə təyin olunur».⁸ Məsələyə belə bir müstəvidən yanaşsaq «İclas qurusu» hekayəsinin özü tipik əsərdir. Bütün məzmun boyu hərəkətdə olan Quru dənizin dibinə, üzünə çıxmaqdan və fasiləsiz hərəkətdən yorulmayan akula balığını xatırladır, amma bu balıq ac qalanda belə, öz kürüsünü yemir ki, artıb-çoxalsın. Quru işə... «Qonşu qadın gəlib qurunu təbrik etdi:

–Quru qardaş, gözünüz aydın, bir yaxşı qızınız oldu. Meyransa xanım xəstəxanada sizi gözləyir.

---

⁸ Şerbina V. Tipičeskoe i individualnoe. Jurnal «Ok-təbr», 1956, №2, s.172.

Quru qadına nə muştuluq verdi, nə də cavab. Qəzəb və dəhşət yağan üzü bir az da qaraldı, gözündə ildırımlar oyandı: «Bu nəyə lazımdır? Görəsən bu barədə qərar olacaq? Eşidənlər nə deyəcəklər?»

Mən deyərdim, bu, insanlığın sosial və dini baxımından ən rəzil nöqtəsidir, hekayənin isə zirvəsidir. Tipiliklə xarakterliyin bir-birini tamamlamasıdır.

Uşaq əhvalatına qayıdaq. İş bununla qurtarmır, ortaya adqoyma məsələsi çıxır. Meyransa Qurudan xahiş edir ki, uşağa bir yaxşı ad tapsın. Əri nə etsə yaxşıdır: bu məsələni iclasa çıxarır, çox adlar təklif olunursa, o razılaşmır, öz təklifini təkidlə bildirir ki: – Məruzə! – Atanın bu qeyri-etik görünməz hərəkəti iclasdakılarını ironiyasına səbəb yaradır və inandırıcı ad qoyur.

Hekayənin ikinci «mərhələsi» başlayır və bu hərəkətlər də tipikdir: «Məruzəyə kitab, dəftər almaq lazım gələndə İclas qurusu (əla ayamadır) bütün rəsmiyyəti gözləyirdi. Əvvəlcə qız atasına ərizə yazırdı. Sonra ərizə məktəbə, müəllimin təsdiqinə göndərilirdi. Daha sonra Meyransa qol çəkirdi. Nəhayət, İclas qurusu maqazindən kitab, dəftər alıb gətirir, qıza qol çəkdirəndən sonra siyahı ilə verir və vaxt qoyurdu: «Gələn ayın ikinci həftəsinin sonuna qədər həmin siyahının bir surətini idarəyə «nəzarət üçün» müdirə göndərir, bir üzünü də arxivində ehtiyat üçün saxlayırdı. Gələcəkdə

yoxlasalar lazım olar». Hekayənin üçüncü «mərhələsi» daha ciddi problemlə bağlıdır: İclas qurusunun qızı Məruzə ailə qurmalıdır: – Oxucuya elə gəlir bu, el adətiylə, iki gəncin bir-birinə münasibəti zəminində həllini tapacaq. Axı, Quru daha cavan deyil, yaşlaşıb, dünənki uşaq artıq yetişibdir, yad qarıya düşür. Lakin... Mən «lakin»i təsadüfən yazmadım; hələ heç bir nəsr nümunələrində oxumadığımız ən tipik qərar: «Anket! Quru – ata: «Anket doldurun, yoxlayıb baxarıq».

Haşiyə çıxıb deyərdim ki, Mir Cəlal arabir satirik ovqatlı yığcam hekayələrini qələmə alır, necə ki, «İclas qurusu»nu oxuyanda C.Cabbarlının iyirminci illərdə yazdığı bir pyesi yada düşür: «Yaylağa gedən» adlanır. Qəhrəman fəhlə Əhməddir, o dövrün bürokratiyasına bir parodiya kimi səslənir, xəstə olan adamı həkim Bakı şəhərindən Şimali Qafqaza istirahət üçün kurorta göndərmək lazımdır. Amma o, hey sürünür, sənədləşdirmədə zavkom, direktor, rayon arasında hey vurnuxur. Nəhayət, süründürməçilik nəticəsində ölür, kurorta getmək baş tutmur. Vəfatından sonra da zavkom ona pul ayırmaq üçün yenə şətr qoyur ki, Əhmədin məsələsi zavkomun iclasında baxılmalıdır... Sovet bürokratiyasının təntənəsidir, hansı ki, əllinci illərdə rəsmi idarələrdə Sovet adamının psixologiyasına adladı, hisslərini qurutdu, qaxaca döndərdi.

Anket Anketovu tipikləşdirən digər ədəbi amillərdən başlıcası onun özünü, insan olaraq fərdi keyfiyyətlərini şərtləndirən özünüdərkətmənin yoxluğudur: o, özünüseyrdən məhrumdur, hansı ki, fəlsəfi ədəbiyyatda «transsendental seyr» adlanır. Anketov özünü dərk etmək üçün xarici mühitlə müvəqqəti də olsa kəsib, daxilinə qapanmalıdır, hansı hərəkətlərə ifrat yol verdiyini anlamalıdır. Anketov insandır, oxumuş adamdır, onun da «sağ» və «sol» beyin yarımkürələri mövcuddur. Sağ yarımkürə emosiyayı, intuisiyanı, hissi idrakı, sol yarımkürə isə məntiqi mühakiməni, ağılı, mücərrəd təfəkkürü təmsil edir. Biz deməzdik müəllif qəhrəmanının hər ikisindən ayırmışdır; onda «sağ» da, «sol» da işləyir, lakin mücərrəd təfəkkür, vərdiş, məntiqi mühakimə bütün varlığına hakimdir. Anketovda ağılsız hisslər güclüdür, mənəviyyatında oyanma yoxdur, əslində psixozdur, öz qınına çəkilməmişdir, mənfi eqosentristdir, real həyatın diqtəsindən qorxur və belə məqamda o, Çexovun çinovnikilə eyniləşir. Lakin Anketov fəaldır, yazıq deyil, xarakterində sabitdir. Onun şüuru da, hərçənd, maddi aləmin inikasıdır və özünə xas fikri də vardır: hər şeydə, hətta övladının xoşbəxtlik yolunda da iclas, anket, protokol. Hansı ki, Mir Cəlala ironiya edir, hansı ki, Sovet imperiyasının da sökməsində bu «üçlüyün» xidmətləri inkaredilməzdir. Anketov təmkinli, sakit

adamdır, işin gedişinə mane olmur, nəticəyə qarışır, öz fikrini bildirir.

Stress və əcəb gərginliyi keçirmir, psixi yükün altına özünü vermir. İctimai həyatın tələblərindən irəli gələn məsələlərə eriraz etmirsə, onu rəsmi yekun maraqlandırır. Anketov öz əxlaqını saflaşdırmaq, vərdisdən aralanmaq üçün ictimai-sosial mühitdən, siyasi acizliyindən qaçıb, mənəvi dünyasına qoşulmağı bacarmır, bəlkə də istəyir. Bax, yazıçının tipik xarakterindəki individuallik bundadır. O, əxlaqi mühitə yüküdür, onu korlayır. İş o yerə çatır, arvadı başqa bir yolu seçir, toya hazırlaşmaq məcburiyyətində qalır. Arvadının ayrı bir həvəslə, ovqatla nəyəsə hazırladığını sezir və «hara belə, ay arvad?» - sual verir: «heç, balaca iclasımız var» - cavab verir. «Bəs məruzə haradadır? – Soruşur: «O da öz iclasına gedib, sənə də kağız göndərib» - Cavab verir.

Anketov qızının kağızını oxuyur: «Ata, biz çox müzakirə elədik, düşündük, daşındıq. Sizə zəhmət vermədən ZAQS-a getdik. Sabah toyumuzdur, oğlan evində olacaq, iclasdan sonra vaxtın olsa buyurub gələrsən. Qızın Məruzə».

Gözləmək olardı. Bu kiçik, amma ibrətli kağız. Anketov bir ata kimi silkələyəcək, özünə qayıdacaq, bir daha özünü seyr edəcəkdir. Amma: «–Necə, necə? Özbaşına qərar çıxarıblar? Bu qərarı kim təsdiq edib?» -

Təkidindən dönmür. Hətta işi daha da qəlizləşdirir: «Mən onun anketini oxumamış, işini yoxlamamış, müzakirə etməmiş belə qərarı necə təsdiq edə bilərəm, bu, necə intizamsızlıqdır?». Tipik obrazlardan tənbel Oblovov, usta Zeynalı xatırladım. Bu simalar xaraktercə tipdilər, heç bir tipə (obraza) bənzəmirilər: Mirzə Cəlil də, Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev də, Mir Cəlil də – klassikləşmişlər: «Mirzə Cəlildə tiplərin xasiyyətnaməsi açıq, çılpaq və müstəqim söz ilə verilmir. O, heç bir müsbət qəhrəmanını «tərifləmədiyi» kimi, heç bir mənfi surətini də zahirən pisləmir. Onun yolu həmişə məcaz, bədii təfəkkür, bədii lövhə göstərmək yoludur». İndi artıq klassikləşmiş (çağdaş hekayələrdə abu-hava, o obrazlar, məişət və sosial «təriflər» yoxdur) Mir Cəlil nəslinin hekayələrində bədii tiplərin ictimai-tarixi şərtlənməsi, üslubi keyfiyyətlər, xarakterlərin psixoloji-sinin təfsilatı ilə təsviri, daxili-əxlaqi katarsisin bədii idrakını yenə ləzzətlə qavrayırıq, həzm edirik; bu sonuncunu bir şərt ayırır: həmin tip-xarakterlər XX əsrdə qalmaq əvəzinə, XXI əsrdə də törəməkdədilər. Bu sonuncu söz (törəmək, çoxalmaq) yazıçı idealının uzaqgörənliyə proqnozlaşdırılmasından xəbər vermirmi? Mir Cəlil sosial varlığın eybəcərliyinin dərinlikdə olduğunu, maarifçilik – bədii ideyaların gücləndiliməsinə ehtiyac mövcudluğunu, insan təbiətindəki mənfi kompleksləri

kəsib-götürməklə sağalmadığını görürdü. O, hətta hakim (vəzifəli) əxlaqı və adətləri (vərdişləri) yalnız özünəməxsus bir sadəliklə, səmimiyyətlə duyurdu. Hiddəti və tərbiyələndirici istehzası, güldürücü və düşündürücü yumoru (bəzən bu satira boyasında çimirdi) yaranırdı. Mir Cəlalin üstünlüyü (zarafat deyil, elə hekayələr var – yaşı 60-70-dir – sanki bu gün, lap səhər qələmə alınıb) ondadır ki, öz obrazlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini qabarıq verir, oxucunun diqqətini bu cəhətlərdən, xüsusiyyətlərdən- yayındıracaq ikinci dərəcəli vərdişləri aradan götürür (hekayələrə yükləmir), hərəkətləri hadisələrin ətrafında cəmləşdirir, qəhrəmanlara öz baxışının və etiqadının mühüm şeylərini dolğunluğu, aydınlığı ilə şamil edir. Xankişi, Yəhya Kamal, Məlikə, Durumuş, Mehbalı kimi, Pərzad, Mərcan nənə, Fridun, Səməd kişi, Möhsün kişi və digər qəhmanlar müxtəlif xasiyyətli, ayrı-ayrı mikro mühitin adamlarıdır, həyəcan, sızıltı da, nikbin hisslər də yaşamışlar. Yazıçı onları qeyri-real, qeyri-təbii situasiyalara salmamışdır, öz dünyagörüşü çərçivəsində ideallarını daşıyırlar. Amma ümumi diqqət mərkəzindədilər, mənalı gerçəkliyə inanırlar, ona görə də Mir Cəlalin satirik planda deməzdim, islahedici yumorla təsvir etdiyi, mişəət əhvalatlarına sosial-əxlaqi yanaşmada nəsr təcəssümünü tapırlar. Belə halda oxucu gülür və bununla maarfiçiliyin, bədiiliyin gücü ilə Mir

Cəlalin öz yaradıcılığı ilə əxlaqın və adətin qiymətləndirilməsi fərdi problematikanı reallaşdırır. Tənqidin dediyi satirik – ifşaedicilərin hekayələrinin bədii sisteminin fəlsəfəsini bu cür yozmağa lüzum qalmır.

Mən az sonra Çexovun bir hekayəsi üzərinə qayıdacam. Mir Cəlal öz xarakterinin təmizliyindən, halallığından və üslub fərdiliyindən irəli gələn keyfiyyətə üstünlük verir ki, həyatdan aldığı adamların obrazlarını yaradarkən, yazıçı ifratına varmağa ehtiyac yoxdur, nə olsun ki, əsərdir, qəhrəmanı bizim sırayı vətəndaşımızdır, bir nümayəndədir – onu ifşa etməyə, sıradan çıxarmağa dəyərmi? O, hərəkətlərini görüb nəticə çıxarmalıdır, özünə hörmət bəsləməlidir. Bəlkə o obraz – qəhrəman həmin hekayəni oxudu – nə fikirləşər? Bəlkə də özünü intihar edər – mümkün psixologiyadır insana. Bəzən ədəbi tənqid 100 illərin şablon yaşamaından ayrılmağı bacarmır: filən hekayə satirikdir, cəmiyyətin əl-ayağına dolaşır, beləsini haqlı olaraq yazıçı öldürücü satiraya tutur. Demək, orada – o yaşmada «öldürücülük» xəbərdarlığına rəvac verilərsə, yuxarıdakı fikrimin tərəfindəyəm... Anton Çexovun «Oğru» hekayəsi var və burada bir şəxs oğurluğa görə məhkum edilə bilər, sürgünə göndərilə bilər. Oğrunun vəziyyəti pisdir. Oğurluq üstündə başqa birisi də burdadır, lakin onun kefi durudur, yaşayır özü üçün, səbəbi aydındır:

çox-çox oğurluq edib və bol-bol da pul toplayıb, indi bu pulların bəhrəsini görür. Gözləmək olardı ki, Çexov başqa bir situasiya yaradıb, bu oğrunu ifşa edəcəkdir, necə lazımdırsa, elə də. Amma yazıçının ona canı yanır, bərkdən gülmür, hətta qəhrəmanını lirik hisslər havasına bürüyür. Maraqlısı odur – hekayəni jurnalda çap etdirmək istəmir: - «Oskolki» üçün hekayə ciddidir. – Cavabını verirlər. A.Çexov isə soyuqqanlı cavabında yazır ki, «Pasxa bayramında oğruya, özü də sürgündə olan oğruya xoş söz demək jurnala heç bir zərər gətirməz».

Mir Cəlal obrazların prototiplərinə, həyatda yaşayıb işləyənlərə həssaslıqla yanaşırdı və onların hərəkətlərinin bədii inikasında məkan və zaman anlayışlarını, onları belə vəziyyətə düçar edən sosial varlığının əxlaqi idrakını qiymətləndirirdi. 20-30-cu illərdə yaranan hekayələrdə yazıçılar daha qəzəbli təsiri bağışlayırlar, sanki əsərlərilə bu «ünvansız» cəmiyyəti düzəldəcəklər, bəli, onların inamı belə idi. Mir Cəlal isə gənc qələm təcrübəsindən başlayaraq, xələflərindən fərqliydi, kiçik süjetli hekayələrində Məkan-Zaman paralelinin zilldiyyətlərini görür və qəhrəmanlarını diribaş, oxumuş, situasiyanı ora-bura dartmağı bacaran timsalında verirdi. Bədii inikasdə belə məsələlərə obyektiv yanaşan ədəbiyyatşünas Akif Hüseynov yazır ki, həmin təzahürlərə

yönəldiyindən, hadisələrin cərəyanı da, ideya-mətləb də elə bu səciyyəvi müşahidələrdən bağlı olduğundan təhkiyə təkcə məkan etibarını ilə deyil, bir sıra hallarda zaman etibarını ilə də yığcamlaşır, obrazın həyatının həmişəki real axınının müəyyən anı – bir və ya bir neçə günü «iri planda», bütün qabarıqlığını və sanki ən xırda detalları ilə nəzərə çatdırılır.⁹

Mir Cəlal ilk hekayələrindən dramatik situasiyalar yaratmaq istedadını biruzə vermişdir. Cəmiyyətin yaxşı və eybəcər cəhətlərini mənəvi-əxlaqi problemləri səviy-yəsində görmüşdür, təfərrüatlarda fərdiləşdirməni üstün tutmuşdur. Zərər çəkmiş adamlar, vətən, övlad fikri çəkən qadınlar, tənhalər, qeyri-əməlisələhlər və ilaxırlar diqqət mərkəzinə çəkilir; bu əsərlərdə melodramatiklik də, sentimentallıq da yox deyildi və oxucu qəbul edirdi. Qırx-qırx beş arası yazdığı hekayələrində material seçimində daha artıq tələbkardı, həyata daha aydın məntiqi pəncərədən baxırdı. Otuzuncu illərin gündəmdə olan mövzuları tədricən köhnəlirdi. Bədii inikasın tələblərini yerində saymağa məcbur edirdi. Əlbəttə, belə hal istedadlı yazçıların duyumu idi: obrazların gücləndirilməsi və bunları birləşdirən elementlərə: epik vüsət, janr

---

⁹ Hüseyinov Akif. Nəsr və zaman. B.1980, s.135.

strukturundakı yeniləşmə, təsvirin lakonikliyinə rəvan meylilik, təhkiyədə konkretlik. Psixoloji təhlilə maraq və s. artıq «qapının» ağzından yazıçı laboratoriyasına boy-lanırdı. Qarşıda qırx bir–qırx beş – ağır sınaq dövrü gəlirdi; bu, o deməkdi ki, qələm sahiblərində yenidən adaptasiya olduqları mühitin fəlsəfəsini arxa plana keçirmək zərurəti yarandı. Nəsrin operativ yeni üslubi istiqaməti öz əsərlərinin yazılmasını gözləyirdi. Mir Cəlal bu yaradıcılıq metoduna layiqli cavabını verdi. Gözəl hekayələr qələmə aldı və 60-70-ci illərin ədəbi tənqidinin təmannasız simaları (M.Arif, M.C.Cəfərov, C.Xəndan, Ə. Hüseynov, M.Əlioğlu, Yaqub İsmayılov, Q.Xəlilov, B.Nəbiyev və b.) obyektiv yanaşmağı bacardılar. Yeri gəlmişkən və yadıma düşmüşkən orta nəsil tənqidçi-ədəbiyyatşünasları (artıq onlar yaşlaşmış, bəziləri isə dünyasını dəyişmişlər) xələflərinin obyektivliyini təkrarlamağı bacarmamışlar, xüsusilə Mir Cəlalin 60-70-ci illərdə nəşr etdirdiyi hekayələrin adlarını belə məqalələrində və kitablarında çəkməmişlər! Belələri titullu və umduqları nasirlərin hekayələrindən bəlağətlə söz salmışlar! Heyif ki, bu ənənə hələ də davam edir... Lakin son zamanlar müəyyən situasiyalarla, Mir Cəlalin nəsrinin məziyyətlərinin qabarıq görünməsilə bağlı məqalələr, əsərlər meydana çıxır...

Əllinci illərdən başlayaraq yeni quruculuq dövrü, Stalin kulturunun obyektiv ifşası, əxlaqi seçimdə oyanış və sairə yazıçılar üçün yeni mövzular verməyə sövq etdi. İnsan xarakterinin tipik xüsusiyyətlərini ədəbiyyata gətirməyə imkan yaratdı. 60-70-ci illərin nəsrindən yazanlar «Yaş bölgüsü» aparır, üslub çalarları axtarır, yaşlı nəslin tipik əsərlərini görmək həvəsinə düşmür-dülər. Hərçənd, bəzi tənqidçilər (o cümlədən, gənc ikən dünyasını dəyişən ədəbiyyatşünas – alim İsrail Mustafayev) insaflı yanaşması ilə fərqlənirdi. 60-cı illərin əvvəllərində (şərti rəqəmdir mənim qənaətimcə) nəsrimizdə mənəvi-əxlaqi mövzuların üstünlük təşkil etməsinə, psixoloji təhlillərə meylin artmasına insanın daxili aləminin «gizlin»lərinin açılmasına, təsvirdə – təhkiyədə konkretliyin nəzərə çarpmasına... laqeyd qalmamışlar. Konkret olaraq, İsrail Mustafayev göstərir ki, 60-70-ci illərin nəsrilə, həm də bu nəsrin ədəbiyyata məhz həmin illərdə gələn bir qrup gənc nümayəndəsinin yaradıcılığı ilə əlaqədar mütqələşdirmək, onların bilavasitə həmin nəslin monopoliyası saymaq düzgün olmazdı; bu qənaətə tanınmış rus tənqidçisi M.B.Xrapçenko da gəlir.¹⁰ Akif Hüseyinov da düzgün mövqedən yanaşır və 50-ci illərin

---

¹⁰ Mustafayev İ. Yazıçı idealı və həyat həqiqəti. B.1989; Xrapçenko M. Tvorçeskəe individualnostğ, pisatele i razvitie literaturı. M.1975.

sonlarında həyatın nəsə yeni təsviri, düşüncə, ehtiras və digər duyumların yeni təcəssümü kimi məsələləri vurğulayır.

İ.Mustafayev 60-70-ci illər nəsrimizdə hekayə janrının sosial məzmunu, sənətkarlıq keyfiyyətləri, bədii həqiqətin təcəssümü məsələləri üzərində araşdırmasını təvazökarlıqla qeyd edir, nəsrin həyat və insan konsepsiyaları yaratmaq vəzifəsini irəli sürür. Haqlı olaraq belə yaradıcılıq məsələlərində ədəbi təntiqidin möqveyini ifadə edir; sənətkarlar həyat həqiqəti arasındakı ziddiyyəti, barışmazlığı ön plana çəkir. Lakin təəssüf ki, biz yenə konkret ədəbi materialın, eləcə də Mir Cəlal nəslinin yaradıcılıq uğurlarının qiymətini görmürük, hekayə janrının gözəl nümunələrinin təhlili də həmçinin. Mir Cəlalın hekayələrində varlıqla idealın, həqiqətlə gözəlliyin harmoniyası: süjetin konkretliyi, konfliktin sadəliyi, mətləbin lakonik həlli – hekayə janrına daha nə lazımdır – neytral, əzab çəkən insanların portretləri və davranış motivləri. Yazıcının hekayə yaradıcılığına yüksək qiymət verən akademik Bəkir Nəbiyev yazmışdır: «Mir Cəlalın hekayələrində mürəkkəb hadisələr və xarakterlər öz sadə, bədii həllini tapır.... Mir Cəlalın hekayələrini vərəqlədikcə gözlərimiz önündə əsrdən-əsrə inkişaf edib gələn yetkin bir nasirin yaradıcılığı canlanır. Mübaliğəsiz demək olar ki, Mir Cəlalın «Bostan oğru-

su», «Badamın ləzzəti», «Nanənin hünəri», «Hikmətdən xəbər», «Anketov», «Məşriq», «Həkim hekayələri», «Muştuluq», «Badam ağacları» və bir sıra başqa hekayələri artıq çoxdan nəsrimizin yaxşı nümunələri sırasına daxil olmuşdur». ¹¹

Məncə müqtədir ədəbiyyatşünas ədibin hekayə irsi haqqında M.Cəlalin sağlığında obyektiv qiymət vermişdir...

Diqqətli olsaq, M.Cəlal adi həyat hadisələrinə və gərgin situasiyalara necə də dərinlən, mahiyyətli nəzər yetirmiş və gözlənilməz nəticəyə gəlmişdir. Yumorlu vəziyyəti dramatik kolliziyaya yaxınlaşdırmışdır, lakin məzhəkəyə çevirməmişdir, məsxərəyə qoymamışdır. Mir Cəlal nəsirini özünün «əxlaqi» var, hərəkət üslubu mövcuddur və əsəri təhlil etməli olsaq, bütün hallarda gizli mahiyyətin dərin psixologizmini görə bilirik. Bu yeni Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığının yaranması deməkdir; yazıçıya məxsus bədii sadəlik, təbiilik, həyatın xırdalıklarına maraq, xarakterlərin dərin psixoloji təhlili, lirik ahəng, həzin məqamlar, qəmli-nikbin vəziyyətlər əyaniləşir. Bədii kamillikdə ictimai mətləb mühitin və taleyin hökmü ilə «dil» tapır. Məsələn, «Anamın əzizləri» hekayəsində üç obraz var: çoxuşaqlı – səkkiz qız

---

¹¹ Bax: Söz ardı. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri, IVc. Bakı, 1968. s.470,471.

anası Nəzakət, Dilşada elçi göndərən Fərzi xanım, araq düşgünü Səlman. Üç müxtəlif xarakter. Fərzi xanım oğlu Səlmana əvvəl Dilşadı baş tutmur – sonra başqa qarı-lardan gəlin umur – baş tutmur, daim içir. Bu gənc sıradan çıxmaqdadır. Yaş ötür, hər dəfə irad tutanda: pul mənim, məsləhət mənim. Öz pulum ilə araq içib kef çəkirəm... Bu günc kobuddur, anası ilə qaba rəftar edir. İşə kollektiv qarışır. Faydası onu «silkələmək» olur. Maraqlı ştrix var hekayədə, iri zavodun kollektivi ciddi təsir göstərə bilmir, lakin: «Səlman portmuş halda anasının yanına gələndə Fərzi xanım onu danladı:

–Qonşu qızlarla işin olmasın.

–Mənim onlarla nə işim?

–Sən gəlin axtarırsan axı!

–Ay arvad, gəlin axtaran yoxdur. Məni zavoddan tərətmək istəyirlər.

–Nəyə görə?

–Vurmağa görə.

–Sən də zəhrimarı niyə yerə qoymursan? Onda nə ləzzət görmüsən, ay bala?

Salman yuxudan ayılan kimi olur».

Mir Cəlal gözlənilməz bir üsulla ana sözünün qüdrətini iri zavod hədəsindən üstün tutur...

Mir Cəlalin hekayələrində iki mənəvi-ruhi aləmi fərqləndirmək istəyirəm. Bunlar yazıçının yaradıcılıq

psixologiyasına xas keyifyyət sayılmalıdır. Birincisi Mir Cəlalin qəhrəmanları üçün yaşamaq ikrah doğurmur, söz gülləsi də lazım olan yerdə və məqamda açılır, şəxsi müstəqillik və azadlıq prinsipinə sarsılmaz şəkildə inanır, cəmiyyətdən gözləyir. Hansı ki, sosializm həyat tərzindən rifah, gələcəyə baxmaq, sinifsiz cəmiyyət (kommunizm) ümidi, əxlaqi-davranış etikası və ilaxır xarakterlərindən irəli gəlirdi, sanki onda mələk xasiyyəti vardı; bu məziyyət yoxsa, yazıçı (söz adamları) layiq əsərlər qələmə ala bilməz; yaxşısı da uydurma olar. Mən A.Çexovda oxumuşam və böyük sənətkar belə hesab edirdi ki, yazıçı mələk deyil, o, hər şeyi özündə təcəssüm etdirməlidir, ruhdan düşə, iztirab çəkə, şən, kədər kimi təbii hissləri yaşaya, kin, məhəbbət göstərə, yalqızlıqdan əzab çəkə bilər. Bir şərtlə, onun bu ovqata, hisslərə aludə olmağa hüququ yoxdur.

Həyat və insanlar barədə mülahizələrində yazıçı bu cür ani həyəcanından yüksəkdə dayanmalıdır. Əsəblərinin (o, bu sözü üç dəfə təkrarlayır) təsiri ilə mühakimə yürütməməlidir. Bu kontekstdən yanaşanda Mir Cəlalin obrazları öz müəllifinin ruhuna, ovqatına cavab verir və bu məziyyət iri həcmli nəsr əsərlərindən də keçir... İkincisi Mir Cəlalin obyektivlik prinsipini müəyyənləşdirmək fəhmidir: varlıqdan, cəmiyyətdən götürdüyü əhvalatların «yüksək nöqtədə» işıqlandır-

masıdır ki, bunu bədii yaradıcılığın ideya-fəlsəfi əsasları kimi qiymətləndirmək lazım gəlir. Bu, eyni zamanda poetika prinsipidir və strukturu nəzərdə tutur ki, müəllif müdaxiləsini, müəllif şərhini qiymətləndirməyi, mühakimə yürütməyi istisna etmir. Və yazıçı bu özünə-məxsusluq baxımından hekayə janrında çox məhsuldar fəaliyyət göstərdi.

Mir Cəlal hekayələrini hansı şəraitdə və bədii ovqatda yazırdı. Mən bu suala sonralar qayıtmağı planlaşdırmışdım, görünür, elmi yaradıcılığın özünün də əhval-ruhiyyəsi sakit dayanmır... Mir Cəlal da ailə müşahidələrinə, işdəki əhvalatlara, mühitdəki sərgüzəştlərə laqeyd qalmamışdı, materiallardan, ştrixlərdən, situasiyalardan bolluca yararlanmışdı. Yəqin ki, yazıçının hekayələrində onun qohumlarının portret-təsviri yoxdur. O, yaxşı tanıdığı, dərinədən bələd olduğu, duyduğu, bəzən isə əzab çəkdiyi, uşaqlığa və yeniyetməliyi dövrünün sızıltılarının əxlaqi problemlərini xatırlayırdı. Əsərinin yazılmasına gəldikdə, sərbəst yaradıcı fantaziyasının potensial imkanlarına üstünlük verirdi, təəssüratlarının və müşahidələrinin bol-bol xəzinəsinə üz tuturdu... Budur: belə vəziyyətdə yazıçının qəhrəmanının hərəkəti (davranışı) oxucuda müəyyən fikirlər oyatsın və öncə, müəllif üçün mühüm olsun, ümumi səciyyəvi mühakimə yüyürtməyə əsas versin. Mir Cəlal

70-ci illərdə də yazdığı hekayələrdə istifadə etdiyi təhkiyə metodu yazıçı obyektivliyinin əsas, başlıca bədii baxış prinsipinin – dünyagörüşünün mənasını yaxşı göstərir. Hekayələrdən görürür ki, müəllif müdaxiləsinin hansısa bir formada cərəyan etməsinə gəlincə, fikir dərinliyi, təsvir olunan hadisələrin dərki öz əksini tapır. Belə yaradıcılıq psixologiyasında bədii takt məsələsi (problemi) hədlərin dəqiq duyumu yaranır ki, müəllif müdaxiləsi hekayələrin bədii bütövlüyünü kölgəyə salmır və təhkiyənin obyektivlik prinsipini (bu da şərtidir) dağıtmır. M.Cəlal hekayələrində bu bədii prinsipin əsasən öhdəsindən gəlir (zəif əsərlər yazılmasa, yazıçı bütövlüyü dəyərini itirər), əlbəttə, tələblərini ödəməyən hekayələr də yazılırdı. Lakin Mir Cəlal fabulaca sadə vəziyyət, təsvir edərkən nəsrin hərəkət üslubunu: məzmun və forma çevikliyi, kompozisiyada, dildə, təsvir çalarlarında normanı gözləmişdir. Maraqlı situasiyalarda alınan dialoqlar, reprikalar, daxili monoloqlar bütün bunları – ümumiləşdiririk – Mir Cəlala yaxşı tanışdır, yaxud, buna oxşar hadisələri eşitmişdir. «Müsəlmanlıq və texniki tərəqqi», «Maşında», «Ədəb söhbəti» hekayələrində (eləcə də digər əsərlərində) incə yumor, kinayə qəhrəmanların üzərinə fərdi davranışdan, zövqdən irəli gələn düşüncələr (tərəddüdlər, qayğılar, arzular) səpələyir, buna baxmayaraq qəhrəmanlar səciyyəvi

cəhətlərilə diqqətdən yayınmırlar. Mir Cəlal hekayələrin-də həcmə aludəcəliyin şahidi olmuruq, əhvalatı şişirt-məklə oxucunun fiziki və ruhi övqatına xəyanət etmir, öz stabilləşmiş mövqeyini, yaradıcılıq metodunu və idealını, həyat həqiqətini vahid komponentdə birləşdirir. Ona görə də Mir Cəlalın yazanlar hekayə janrının so-sial məzmununu, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini vurğula-mışlar. Mən bu sıraya epik vüsəti, janr strukturundakı lakonikliyi, isti, yumşaq təsvirə nail olmanı da əlavə edərdim.

Mir Cəlal obyektiv prinsipi gözləyən ədibdi və mürəkkəb şəraitə bir növ alışmışdı, qəzet və jurnallar onu çap edirdi, arabir kitabları, cildləri nəşr olunurdu. Meydanda onunla təxminən eyni yaşdakı tənqidçilər və nisbətən cavan ədəbiyyatşünaslar vardı. İndikilə müqayisədə bu simalar çox azdı, amma sözləri daşdan keçirdi, maraqlısı bir də onda idi, M.İbrahimov, M.Hüseyn, S.Rəhimov kimi müqtədir yazıçılar da ədəbi mənqidlə müntəzəm məşğuldu. Mir Cəlal da istisna edilmirdi, əsasən klassika ilə, poetik məsələlərə aid əsərlər qələmə alırdı. Amma «dinc» dayanmayanlar tapılırdı və Mir Cəlalin təzə çıxmış romanlarını tənqidlə də qarşılayırdılar. Yazıçı yazırdı, hekayə janrına daha çox önəm verirdi; qəhrəmanları ətrafındakı adamlardı; ona görə ki, onların psixologiyasına yaxından bələddi.

60-70-ci illərdə nəsrə hekayəyə üstünlük verildi. Həyatın operativ mövzuları üçün oxucular intizar çəkirdilər. M.İbrahimov, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Ə.Məmmədyanlı, Əbülhəsən, Əli Vəliyev kimi yaşlı nəsil örnəkçilər, lakin heç də bütün hekayələr sənətkarlıq baxımından səviyyəti alınmırdı, oçerkvari çıxırdı. Bu əsərləri də peşəkar yazıçılar çap etdirirdilər. Və diqqət tənqidə yönəlirdi. Cəfər Xəndan, Orucəli Həsənov, Əkbər Ağayev, Əhəd Hüseynov, M.C.Cəfərov. Məsud Əlioğlu çevik münasibət göstərirdilər. Mən illərin dönəmindən sonra dünyalarını dəyişmiş bu şəxsiyyətlərin kitablarından Mir Cəlalin yaradıcılığı haqqında yazdıqlarını həzin duyğu ilə oxudum; hər halda Sovet ideologiyasının tələblərini vurub dağıtmadan, müəyyən fikir öyləmişlər. Mir Cəlalin hekayələrinin nüfuzunu etiraf etmişlər. Hünər isə qiyməti vaxtında verməkdir... Amma ötən əsrin 70-ci illərində məhsuldar çalışan mənqidçilər Belinski, Dobralyubov, Çernışevski olmaq iddialarını yaşayırdılar (Əlbəttə, obyektivlər vardı)... Mir Cəlal 60-70-ci illərdə cəmiyyətdə öz yerini mütəlqiləşdirən, qohumbazlıq və yerlibazlıq həvəskarı, halal əməkdən qorxan, haram pulla arvad-uşaqlarını SSRİ məkanında istirahətə göndərən, təhsildə subyektiv münasibətə meyilli, amiranəlik psixologiyalı, qorxaq və müti xarakterli... adamları görürdü. Kommunist partiyası he-

sabına yuxarı mövqedən yapışanları tənqid edirdi. Ölkədə yaranan yeni sosial-siyasi ab-hava pisləşirdi, yeni «kiçik padşahlar» yetişirdi, öz həmvətənləri gecə-gündüz istirahət görmədən çətin şəraitdə tarlalarda, zavod-fabriklərdə işləyirdilər. Əmək haqqları bir həftəyə belə çatmırdı, nervoz-xəstələr-ziyalılar görünürdü. Hətta rəhbər şəxslər özlərinə intihar yolunu seçirdilər. Susmaq adi əxlaq norması idi, yenə ümid söz sənətkarlarına qalırdı. «İclas qurusu» (1954), «Plovdan sonra» (1955) hekayələrini qələmə aldı. Tənqid isə astagəlliyində idi. Yalnız povestlərə, romanlara göz tikmişdi. M.Hüseynin, M.İbrahimovun, Əbülhəsənin, S.Rəhimovun, Əli Vəliyevin, İ.Muğannanın yeni əsərlərinin intizarını çəkirdilər; necə ki, işıq üzü gördü – mətbuatda hay-küy qopurdu, tənqidçilər bəhsə girirdilər. Mir Cəlal iri həcmli əsərlərilə yanaşı, hekayələrini yazırdı, siyasi motivləri məişət, sosial proseslərdə əridirdi. Ədəbi tənqid sussa da o, narahatçılıq keçirmirdi, bədii məqsədini, ideyasını ictimai mühitdən götürdüyünü «pıçıldayırdı». Məsələn, belə mövzulu və tipli hekayələrində ədib şəraitin mürəkkəbliyini, cəmiyyətdə əzab çəkənlərin, vəzifəsindən ifrat istifadə edənlərin, ziyalı bütövlüyündən uzaq düşünlərin surətini yaradırdı. Və mürəkkəbi qurumamış hekayələrinin ardınca boşboğazlar, davranışına hörmətsiz yanaşanlar, vasitəçilər kimi zümrələr obrazlarda

ədəbiyyata gəlirdi. Hətta belə kritik situasiyalarda da Mir Cəlal təmkini özünü göstərirdi. Oxucu auditoriyasının genişlik qazanmasının bir səbəbi də bunda idi: həqiqi oxuculara zövq aşılıyır və yazıçının estetik idealını qavrayırdılar. «İmzasız hekayə»də olduğu qədər...

Bir sıra rəylərdə, adçəkmələrdə Mir Cəlalin əsərləri təriflənirdi, mühakimə yürüdülürdü və bunlar əsasən səmimi olurdu, məhdud, birtərəfli sözlər də istisna edilmirdi. Tənqidçi Cəfər Xəndan və Qulu Xəlilov vaxtilə ədibin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Professor C.Xəndan yazır: «Mir Cəlalin ilk hekayələrindəki yumor, satira və cümlələrin yığcamlığı, müsbət mənada tendensiyaçılıq, mövzu konkretliyi, dialoqlardakı lakoniklik bədii dildəki aydınlıq, obrazlılıq, təsvir ifadələrindəki həyatilik və s. xüsusiyyətlər onun şöhrətini get-gedə artırır, istedadlı bir yazıçı haqqında fikir yürütməyə imkan verir. Hekayələrin ideya-bədii itsiqamətində bir yenilik, tərəvət duyulmaqla, eyni zamanda klassik nəsrimizin ən yaxşı ənənələri ilə səsleşən cəhətlər də vardır. Bu səsleşmə təqlid deyil, milli zəminə bağlılıq deməkdir».¹² Professor Qulu Xəlilovun fikri də maraqlıdır, geniş həcmli və tutumlu məqaləni ədibin sağlığında (1968) qələmə almışdır: «Mir

---

¹² Cəfər Xəndan. Seçilmiş əsərləri, B.1972,s.212.

Cəlalin bir sıra hekayələrindən alınan estetik qayə bundan ibarətdir ki, həqiqəti bilən, lakin mənafeyi olmayan da ağzına su alıb susan, dinməyən, qorxaqlıq edən və beləliklə də hər cür haqsızlığın, yalanın, rıyanın, saxtakarlığın yaranmasına şərait yaradan belə adamları istər-istəməz zaman keçdikcə ən küt, qabiliyyətsiz, fərasətsiz adamların nüfuzlanmasına, dahiləşməsinə imkan verir və nəticədə haqqı, ədaləti tapdalamaq kimi misilsiz bir cinayətə yol verirlər».¹³

Biz hər iki fikirdə Mir Cəlalin hekayələri barədə (ümumi yaradıcılığı kontekstində) mötəbər ədəbiyyatçı mühakiməsinin şahidi olduq, səmimi deyimə inandıq. Lakin bu kimi məqalələrdə Mir Cəlalin yaradıcılığı belə bir üsulla şərhini tapır, təriflənir, istedadı qiymətləndirilsə, yazıçının hekayələrindəki məna və məzmun siqləti açılmır, satira hədəfinə dartılır. Mövzu təsir gücü qiymətləndirilir, obrazların psixologiyası standart qəlib təfəkkürü ilə təhlil olunur; heç də belə yanaşılmamalıdır. M.Cəlal hekayələrində nadir istedadını bürüzə vermişdir; bu isə hər cür şəraitə, hər cür həyat tərzinə və mənzərəyə möhkəm alışmaq bacarığı ilə şərtlənir – hekayələrində nə barədə yazırsa, ilk cümlələrdən oxucunu öz nəsrinin həqiqiliyinə inandırır. Bu yaradıcılığın bir səbəbi də he-

---

¹³ Xəlilov Qulu, Həyat yaradıcılıq çeşməsidir. B.1674,s.123.

kayələrini tapdığı kəskin keyfiyyətlərlə zənginləşdirməsi, təsvir etdiyi adamlarla tanış etməsidir. Belə görünür, Mir Cəlal asan oxunur, zahiri baxımdan belədir və onu alqışlamağa dəyər. Lakin «asan»ın məzmununda həyatın içi, adamların mişət tərzi, davranış iradəsi nəzərə çarpır. Yazıçının qaldırdığı problem, yaxud məsələ onun həyatşünaslığına dəlalət edir ki, hekayəni yavaş-yavaş oxumalıyıq, çün, onun iti nəzərləri həyatın fəlsəfəsindən gəlir. Məişət təsvirli, psixoloji etüdlü hekayələrində də bu «fəlsəfə» görünür. Mir Cəlal, xüsusilə, ömrünün sonlarında yazdığı hekayələrində obrazlarının gərgin anlarına psixoloji üstünlük verir, sənətkarlığının sosial məzmun daşıyan əxlaqi kolleziyalarına dramatik şərhə əyaniləşdirir, psixoloji təhlili və fəlsəfi münasibəti adamların məişət problemlərilə bağlayır və bu son hekayələrində təzahür edir. Ədib yaşadığı zamanın doğurduğu ziddiyətlərdən, Azərbaycan məkanında insanların əxlaq nizamını pozmalarından danışır. Belə ki, yazıçının süjet sxemi sosial-tarixi-psixoloji «üçlük»də daha dərin məzmun alır, orijinal xarakter-portret təsviri yaradır. Cəmiyyət belə qəhrəmanları azaltmırdı, əksinə, çoxaldırdı, ona görə ki, rəhbər şəxslər özbaşınalığa yol verirdi, saxta plan – rəqəmlər həndəsi silsilə ilə artırırdı, miqyasını genişləndirirdi, bütün bunlar SSRİ-dən qaynaqlanırdı,

yuxarının diqqətiydi. Bu isə təbii ki, Mir Cəlalin yaradıcılıq imkanlarını artırır.

Mir Cəlal yaradıcılıq tərzində fərqliydi və o, təmas nöqtəsini müasirlərində yox, klassiklərdə axtarırdı. Amma bu, o demək deyildi ki, yazıçı ədəbiyyatla əlaqəsində ayrı düşürdü. O yazıçıya yaxınlaşırdı – həyatda əl-ayağa dolaşanları, yaxud həyatsevərləri nəsrə gətirirdilər, əqidəliyidilər. Belə bir məsələ də yadıma düşür: «Quş uçmaq üçün, insan xoşbəxtlik üçün yarımdır». Xalqı təmsil edən, onların mənafeyini güdən, azadlığı duyan, xoşbəxtlik arzusunda olanlardan yazırdı. Müasir ədəbi proses öz işini görürdü. Ədəbi mübarizələr fərdi intriqaqlar müstəvisinə gəlib çıxardı və müəyyən çətinliklər yaranardı, o biri tərəfdən də leninizm ideologiyası mütləq prinsiplərini izləyirdi – Mir Cəlal ədəbi kredosunu qoruyurdu, sapmırdı, özünün yazıçı müdrikliyini və diqqətliliyini nümayiş etdirirdi. Bütün bu müsbət mənada komplekslər yaradıcılığının zənginləşməsində yardımçı olurdu. Mir Cəlal pessimist yazıçı deyildi və belə dünyagörüşündən uzaq idi, çün o, tərəqqini, elmi və insan psixikasını bilirdi, özü də sağlam ovqatlı idi. Hekayələrində o ideyaya can atırdı – oxucunu pessimizmdən çəkəndirsən, gələcəyə inandırısən. Və obrazlarına imkan verirdi ki, nikbinlik fəlsəfəsi nəsrə özünü tapsın. «Dostumun qonaqlığı» hekayəsini yazdı. Mirzə

Qulam kişini xeyli xərcə salır, qonaqlıq adı ilə pul xərclətdirir və sonda özü də aradan çıxır. Bircə Mirzə Qulamın qadınını öz təşəbbüsü ilə görə bilir, ərini soruşur: - Nə işiniz var idi? sualına nikbin bir cavab verir: - Heç, ürəyim çox istəyir, - cavablandırır.

Mirzə Qulam odur – budur görünmür, bəli, bir söz xəbər alacaqdı, amma kəskin mənadan uzaq: – Dostum, iyirmilikdən qalan beş manatı neylədin?

Mir Cəlal daima insan haqqında, onun yaşam üslubu barədə özünə xas mənəvi başlanğıca gəlirdi. Bədii əsərin estetik gücündə və yazıçı idealında bunun əhəmiyyətini unutmurdu. Yalançı münasibətlər, pafoslu anlayışlar, cildini tez-tez dəyişmək, əxlaqa zidd addımlar atmaq, ailə həyatının zərif fəlsəfəsi yazığının hekayələrində hiss olunurdu. O, hakim-vəzifə daşıyanların əxlaq normalarına – pozuntularına mənfi yanaşırdı, bu cür yaşamaqdan imtina etməyə çağırırdı. Əxlaqi meyarlara riayət etməyə səsləyirdi. Cəmiyyətə baxanda, insanların hərəkətini müşahidə edəndə öz mühakimələrinə üstünlük verirdi və bunun əsasını təsvir edirdi. Şəxsi dünyagörüşü ilə ictimai baxışı qarşı-qarşıya qoyurdu, bununla bağlı mənəviyyat haqqında təsəvvürünü ümumiləşdirirdi. Oxucunun bu fikri, ideyanı necə qiymətləndirməsinin təsir dairəsini safçürük edirdi və nəticə etibarilə əsərin məzmun-qayəsində ədalətlik, humanizm və azadse-

vərlik anlamları dururdu – bu prinsipin dərkinə bel bağlayırdı.

Mir Cəlal yetmişinci illərdəki hekayələrində ictimai və mülki həyatın cəhdlərinə quruluşunun, həyat tərzinin və bunun uğrunda aparılan mübarizənin mərkəzində əxlaqlı şəxsiyyəti qoyurdu. Cəmiyyət öz əxlaq qanunlarını yaradırsa, insanların fəaliyyət dairəsini məhdudlaşdırmamalıdır, potensial imkanlar açmalıdır, daha mənfi imicin çərçivəsinə əbədi salmamalıdır. Qayda-qanunu, mizan-tərəzi ədalətliliyi, səmimi münasibətləri işguzar məhəbbətdə birləşdirməlidir. Son iki on illikdə (60-70) sosial məsələlər əxlaqi problem yaratmamalı, ictimai xadimlərin yerinə layiqləri gəlməli, ifrat soyğunçuluq «həyat formuləsi»nə çevrilməməlidir. Mir Cəlal bu neqativ düşüncə tərzinin həyatda əməli işə dönməsinin hətta gənc nəsə təsirindən ehtiyatlanırdı. Rəhbərliyin diqqətli olmasını arzu edirdi və belə bir kontekstdən bədii obrazlarını yaradırdı: İnsanın qarşılıqlı təsirinin və onu əhatə edən sosial mühitin dialektikasına müraciətin yazıçı qarşısında həqiqətin sonsuz axtarışlarını açmağa danışmağa ehtiyac vardır. Müstəqil düşünən şəxsiyyət fomrallaşdırılmaz, ictimai-sosial həyat canlandırılmaz, insan düşüncələri konservləşdirilir; ona görə də yazıçılar – yazarlar «dinc» dayanmırlar.

Mir Cəlalda estetik ideal bədii obrazların və tiplərin yaradılmasına xidmət etmiş və sənət mövqeyini dəqiqləşdirmişdir. Professor K.Əlibəyova demişkən: «Yazıçıların sənət mövqələrinin aydınlığını və çətinliyini heç bir başqa, ikimənalı yozmalara yol vermədən, bütün sərrastlığı ilə ifadə edir». Bir həqiqətdir ki, ədib bu məsələdə realist olmaqla süniliyə, sxematizmə, qeyri-inandırıcılığa yol verməmişdir, ideya-bədii effekti səngitmir, əksinə, təbiiliyi saxlayır.

* * *

Mir Cəlalin hekayələrinin doğurduğu bədii-estetik zövq, duyğu və mənimsəmə «üçlüyü»ndə məhz «üçüncü» mənbə mənə imkan verdi ki, deyim: yazıçının oxucularını müdrikiyə səsləməsidir, bu isə bütün ədəbi-bədii məzəriyyətlərin apardığı leytmotivdir. Hərçənd, sovet yazıçıları da XX əsr realizmi üzərində köklənmişdilər – fərdin daxili aləmini: mənəviyyatın əxlaqını, iradənin davranış xətlərini inkar etmirdilər. Desək ki, O.Balzak cəmiyyətin katibi kimi özünü görürdü və bununla öyünürdü. Professor Rəhim Əliyev demişkən: XX əsr realizmi isə fərdin daxili aləminin katibi olmağa

çalışır, cəmiyyətin sosial problemlərinə də bu prizmadan – fərdin daxili aləmindən baxır».¹⁴

Müdrilik – görünmək deyil – zamanının, yaşadığı cəmiyyətin maddi və mənəvi sərvətlərinin fəlsəfəsini qavramaq, dərk etmək qabiliyyətinə yiyələnməkdir: xeyirlə şərin, yaxşı ilə pisin, haqla nahağın fərqləndirilməsini, bu baxımdan qiymətləndirilməsi deməkdir. Antik yunan filosofu Heraklitə görə, müdrilik həqiqəti söyləmək, təbiətin səsini eşitmək və buna müvafiq hərəkətdə bulunmaqdır. Müdrək insansansa özünü anlamağı, başa düşməyi – dərk etməyi bacarmalısan. Bibliyada Süleyman peyğəmbərin adından deyilir ki, əsas müdrəklikdir; bunu qazan və nəyin varsa ağıl qazanmağa sərf elə. Ağılı yüksək qiymətləndirsən o, səni yüksəldər.

Mir Cəlal, qeyd etdiyimizin təkrarı çıxmasın – müdrək şəxsiyyət idi və bu keyfiyyət onun əsərlərinə hopmuşdu. Romanları və povestlərində, nəhayət, hekayələrində bu xətti görməmək olmaz. İlk əsərlərindən sonuncuya qədər – ədəbi cəmiyyətin inkişafı gedişində insanların qavranışını, bir sözlə, əxlaqını, özlərini necə aparmalarını, kollektivə rəhbərlikdə hansı əxlaqi meyarlara üstünlük verdiklərini, nəhayət, xarakter – psixologiyayı təsvir etmişdir. Maraqlıdır ki, Mir Cəlalin qəhrə-

---

¹⁴ Əliyev Rəhim. C.Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü. B.1989, s.45.

manları böyük bir dövrün – iki ictimai sistemin – feodal və Sovet quruluşunda yaşamış, tərbiyə almışlardır. Bu insan nəsilləri öz dövrlərilə uyğun şəkildə özünüdərəkə malikdilər. Bu isə nə irsidir, nə kənardan gəlmədir, nə də tələqdindir. Buna (özünüdərəkə) nail olmaq üçün insan mənəvi dəyərlərinin fəlsəfi – sosial mahiyyətini başa düşməlidir, cəmiyyətin mikro-makro mühitində öz yerini görməlidir. Yazıçının qəhrəmanlarının davranışını izləsək, onlar həyatın çətinliklərini və ziddiyyətlərini görüb idrak edirlər, özlərinin əxlaqi şüurunu yaradırlar, iradələrini ortaya qoyurlar, hətta qanunlara, qaydalara, rəhbərlərə də inanırlar. Bu prosesdə qəhrəmanlar həm obyektiv, həm də subyektiv problemlərlə qarşılaşırlar. Yeri gələndə bunların öhdəsindən gəlməyi bacarırlar; özlərinə ümidi qırmırlar. Elə olur, ya işdə, ya münasibətdə, ya da ailədə konfliktlər onları haqlayır, kritik vəziyyətə sürükləyir, lakin bu surətlər öz fikirlərinə, ideallarına çatırlar. Mir Cəlalin qəhrəmanları savadlı, məntiqi nəticəyə gələn insanlardır. Yaradıcı və qurucu adamlardır: fəhlədir, kəndlidir, qulluqçudur, elitanın təmsilçisidir və s. ruhdan düşmənlər, inamsız deyillər, fəaliyyət sferasını genişləndirirlər. Bu səbəbdəndir, ədibin qəhrəmanları bizim hələ də gözümüzə dəyir.

M.Cəlalin qəhrəmanları yığcam süjetlərdə, hadisələrdə və münasibətlərdə fəaldılar, dünyada, ətrafında

baş verən gedişlərə reaksiya verirlər, düşünürlər ki, prosesdən baş çıxarıb onu anlasınlar, şüurlu şəkildə dərk etsinlər. Bu o deməkdir, həmin personajlar kamilləşirlər, bütövləşirlər, kollektivin üzvlərinə çevrilirlər. Elə obrazlar var ki, özünün savadına inanırsa, yenə öyrənmək itəyirlər. Düzdür, bu tiplər sitat-filən gətirmirlər, filosofluq iddiasına düşürlər. Lakin oxucu dərhal antik fəlsəyə qayıdır və Sokratın dahiyənə kəlamını xatırladır: «Yalnız onu bilirəm ki, heç bir şey bilmirəm». Mir Cəlali belə bir prizmadan məhz bu günün gerçəkliyi üçün mütaliyə etməyə həcat vardır və həqiqətin etirafı kiminsə xoşuna gəlməyə də bilər; elə deyil: Cəmiyyətimizdə baş verən və belə gədersə əhatə dairəsini mütləqləşdirən idarəetmə strukturdakı müştəbehlik, şəxsi-regional psixologiyanın barizliyi, informasiyaların «yuxarılara» təhrif şəklində verilməsi, ziyalı təbəqənin təmkinli yaşamaq imkanlarının bəsitliyi, əxlaqi potensialın fərdi zövqlərə çevrilməsi, vətənpərvərlik hissəsinə gənc nəsildə laqeydlik, əksinə, yalnız ali məktəb diplomu almaq aludəçiliyi... böyük mərhum yazıçımızın bədii-sosial proqnozlaşdırma qabiliyyətinə dəlalət edir. Biz yazıçı yaradıcılığına o meyarla da xüsusi qiymət verməliyik ki, qəhrəmanları öz borclarını ödəməklə bərabər, digər obrazlar hadisələri tündləşdirir, mənfilikləri törədir. Vəzifə etimadını doğrultmur, fərdiyyətçi psixologi-

yasını tələqin edir, hətta təmsil olunduğu partiyanı aldadır.

Mir Cəlal poetikasında müdriklik əxlaqı Sokratın məşhur konsepsiyasının ifadəsindən irəli gəlir: Özünü dərk et! Filosof qeyd edirdi ki, insan bildiyi işlə məşğul olarkən öz tələbatını ödəyir xoşbəxt yaşayır. Bilmədiyi işlə məşğul olmadığı üçün səhvlərə yol vermir, bədbəxtlikdən xilas olur; belə adam başqasının da qədir-qiy-mətini ödəyə bilər. Onlardan istifadə edərək xeyir görür və özünü bədbəxt hadisələrdən qoruyur.¹⁵ Bu fikirdən anlaşımaq çətin deyil ki, insan öz daxili aləmini görməlidir və qiymətləndirməlidir; bu hissi anlayan, əmələdə yerinə yetirən müdriklilyə gedir, yaxınlaşır. Yazıçının ədəbi qəhrəmanları yaşadıkları cəmiyyəti, konkret öz həyatlarını başa düşür və onu yəqinləşdirirlər ki, sadəcə nəfəs almaq, yemək, işə gedib-gəlmək hər şeyi ödəmir, öz sosial-mənəvi borcları onların üzərindədir. «Qotazlı çəkmə» (1955) hekayəsi müharibə dövründən danışır, baxmayaraq artıq on ildir dava bitmişdir. Lakin o çətin zamanın o adamları hələ işləyirlər və bu müddətdə yeni nəsli keçmişin əxlaqi seçimi, davranışın təmizliyi, ən çətin məqamlarda insanın öz xarakterinə ləkə salmaması, bir sözlə, hər bir şəxsin

---

¹⁵ Zeynalov M.Fəlsəfə tarixi. B.2002.s.95.

vəzifəsindən asılı olmayaraq özünü anlaması prinsipini ədəbiyyata gətirmək ehtiyacı vardır. Mir Cəlal həyatı duyduğundan və nəyin (hərəkətin: münasibətin, düzlüyün, yaxud əyriliyin) yerində olub-olmadığını hekayədə ustalıqla təsvir etmişdir, özü də sadə bir predmet üzərində: qotazlı çəkmə, hansı ki, ayrılıqda hər bir tayı iki sayılır. Uşaq həkimi Validəni oxucuya ilk səhifədən təqdim edir. O, məzuniyyətdən ilk gündür ki, qayıdıb işə çıxmışdır. Xadimə ilə görüşən kimi çəkmə əhvalatı yadına düşür: «Bunun sahibi tapılmayıb» sualını verir. «Xeyir, gələn olmayıb» cavabını alır. Və qısa bir elan yazıb xadiməyə verir ki, poliklinikanın lap qapısında elan lövhəsinə vursun. Oxucunu müəllif maraqlandırır: bu nə olan şeydir ki, bir hekayəyə mövzudur, bəlkə adi çəkmə tayıdır, olsun. Burada, əvvələn, yazıçının sənətkarlığı özünü göstərir ki, adi bir əşya yazıçı üçün assosiasiyalar doğura bilir, qaldı – müharibədir, hər bir predmetin öz rolu vardır, üstəgəl, itki! Oxuyuruq: «Validə xanım bunu dedi, sonra çəkməni götürüb şkafın içinə qoymaq istədi. Çəkmə tayı təzə, bəzəkli, möhkəm idi. Möhründən məlum idi ki, Leninqrad fabrikindən çıxmadır. Çəkmənin ipək bağı açıq idi. Məlum idi ki, hanki uşağın isə ayağından çıxıb düşübdür. O da məlum idi ki, indi müharibənin bu vaxtında belə çəkmə hələmə-hələm tapılmır. Bu, mağazindən alınan şeyə oxşamır.

Bəlkə də bu nə vaxtdansa haradansa əziz bir hədiyyə kimi əziz bir uşaq üçün xüsusi gətirilmişdir...» Deməli, Validə həkimin narahatçılığına dəyər. Və o, hətta elanın yerini dəyişdirməyi qərara alır.

Hekayədə digər personajla tanış oluruq: ehtiyacdan uzaq düşməyən, adi xadimə qadınla. O, bu qotazlı çəkməni üzə çıxarmaya da bilərdi, düzdür, tək ayaqqabı kiməsə lazım gəlməyəcəkdi. Sonra onun sahibini özü axtarıb tapardı və sairə. Yazıçı belə utilitarlıqdan uzaqlaşır: insanın, hətta ölkənin ən ağır, ehtiyacları vaxtında insan nəfsinin quluna çevrilir, göndərilən, yaxud alınan ayaqqabınının (başqa şey də mümkündür) sahibini tapmaq və ona vermək – əxlaqın təzahürü. Ədib bu hekayədə bir sadə qadın obrazı ilə sosial (ictimai) həyatın davranış (əxlaq) dayaqlarının tənziqlənməsi yolunu ifadə edir. Bu tənziqlənmə xadimənin həm obyektiv, həm də subyektiv yönümünü şərtləndirir. Və onun əxlaqi sərvətini aşkara çıxarır. Belədir ki, bu obrazın gündəlik, təkrarlanan, tapdığı çəkmənin sahibinə verilməsi və s. hərəkətləri situasiyanı reallığa aparır. Yəni, tənziqlənmənin səbəbkarı məhz odur. Təkcə xadimə yox, digər adamları da belə hərəkət etməyə imkan verən, «sıqnal işıqları»dır, sövqedici xassədir.

Hekayədə obrazlardan bir-birinə zidd əməllər keçmir, münaqişələr yaranmır... və oxucu hadisənin içə-

risinə girir, yeni surətlə: oğlu müharibədə olan Məsmə nənə ilə tanış olur: «Məsmənin ailəsi müharibənin ağırlığını çəkən ailələrdən idi. Oğlu Tapdıq müharibənin lap ilk ilində cəbhədə qəhrəmanlar kimi həlak olmuşdu. Tapdığın arvadı Tutu da neçə ay sonra yatalaq xəstəliyindən vəfat etmişdi. İndi bu ailədə keçmişin yadigarı bir qoca nənə, bir də gələcəyin ümidi körpə nəvə qalmışdı».

Hekayədə çəkmə əhvalatının fonunda oxucu müharibə vaxtı əsgər uşaqlarına hökumət qayğısını və insan əxlaqının təmizliyini görürük. Birinciyə işarə: «...əsgər uşaqlarına kömək eləyən komissiyadan Nadirə bir dəst alt paltar, bir dənə də çəkmə gətirmişdilər. Alt paltar. Əlbəttə, yerli arteldə hazırlanmışdı, qotazlı çəkmə isə nəinki evdə, hətta bütün bu həyətdə dillərdə söhbət olmuşdu...». Və nəhayət, dörd yaşlı nadir özünü personajlara «qatır». Təbii ki, qotazlı çəkməni ömründə görməmişdi, «gözləmədiyi bu qəşəng çəkməni geyinmək yox, oynatmaq istəyirdi. İxtiyar onda olsaydı stul üstündə çoxdan dayanan saxsı futbolçunun ayağından dəmirli çəkmələri çıxarar, bunu geyindirərdi». Və nəhayət, qotazlı çəkmənin ünvanı dəqiqləşir, Validə həkim Məsmə nənəgilə gəlir. Nənə əvvəlcə onu soyuq qarşılayır – tanımadığı üçün. Çəkmənin tayını ona göstərəndə arvad sevincdən qışqırır, «bizdədir, ay qadan alım,

səni görüm sevincək olasan» - razılığını bildirir. Validə həkim üstəlik şirni də almışdı Nadir üçün. Təsəvvürümə gətirirəm: belə ağır, dözülməz məqamlarda bir çocuğu – atası müharibədə həlak olanı (bəlkə də bundan xəbərsizdir) sevindirmək nə deməkdir?!

Hekayənin poetikasında yüksək əxlaqi varisliyi görürük. Validə də, Xadimə də, Məsmə də gəndən gələn mənəvi sərvətlərə malikdirlər. Cəmiyyətdə onların (lap feodal Azərbaycan mühiti olsun. Hər halda bu simalar Sovet vaxtı doğulmamışlar) nisbətən təkrarlanan davranışları, əxlaqi tələbləri obyektiv prizmadan görünür. Nəsillərin təcrübəsində müəyyən qarşılıqlı münasibətləri möhkəmləndirmişdir. Müəllif bununla da insanların (personajlarının) davranışının əxlaqi vasitələrlə qaydaya salınmasını ustalıqla qısa süjetdə təsvir etmişdir. Deməli, cəmiyyətdə, onun vətəndaşları həyatın sabit qayda-qanunlarını gözləməyi bacarmalıdır, əyməyə çalışmamalıdır. Mir Cəlal müdrikliyi bundadır: gələcəkdə də bu varisliyi qorumaq lazımdır.

Mir Cəlal hekayələrində zəhlətökən xırdalığı, dedi-qodunu, yerində oturmayanı əhəmiyyətsiz hesab edirdi, oxucunu ümumidən və xüsusidən yüksəkdə dayanan əxlaqi kateqoriyalarla düşünməyə çağırırdı. Hələlik, cəmiyyətin çıxış yolu belədir, həyəcanlara təmkinlə yanaşmaq lazımdır. Varlıq hadisələrini yazıçı təmkinlə,

aqılanə düşüncə tərziylə, qeyri-mühütdən xilasolma yolu ilə təsvir edir. Birtərəfli, sxematik və əvvəlcədən yaranmış yanlış fikirlərdən uzaqlaşdırır. Belə ki, M.Cəlal ictimai hadisələrin geniş və müxtəlif dairələrini xüsusi, qeyri mühüm kateqoriyaya aid edir.

Mir Cəlal oxucuya öz tipajları ilə nəyi aşlayır, təlqin edir – ədəbiyyatın məqsədi – bədii obrazlardan «götürməlidir». Bütün dövrlərdə – söhbət sovet zamanından gedir – insanlar cəmiyyətin ziddiyyətlərini ilk növbədə dərk etməyə borcludur, ona görə də hər bir çətinliyi belə özbaşına, öz axınına buraxmaq həyati səhvdir: ədaləti və nahaqqı görməlidir, vəzifəsindən, nüfuzundan irəli gələn işi xalq üçün, ailəsi üçün, kollektivi üçün yerinə yetirməlidir. Bir də görürsən ki, bu məsələ «xırdadır», diqqət yetirməmək də mümkündür – səhv qənaətdir, balaca iş böyük fəlakətlərin bünövrəsi olur. Yüksək qoçaqlıq və çeviklik kiçik diqqətsizliyin qurbanına çevrilir. Müdrik ədib hekayələrində çox incə və sadə həqiqətlərlə qəhrəmanlarını hadisələrin, hətta əksliklərin labirintinə salır və onları vəziyyətdən çıxarır: ya öz axarında – davranışında, ya da yumoristik vəziyyətdə (gedişində). Deməli, hər iki məqam mümkündür, amma nəticə bir olmalıdır – öz müdrikliyini göstər!

Qadın xoşbəxtliyi, səadəti problemi bəşəri problem olmuşdur ədəbiyyatda, dahi Şekspir də bu məsələnin

həllinə baş vurmuşdur. Lakin Şekspir səadət problemini həqiqət və yalan müstəvisində həll etmək istəmişdir: «Heç şeytanın özü də bundan baş çıxara bilməz» kəlamını da o, qələmə almışdır. Problem özlüyündə çox mürəkkəbdir, dəyişkəndir və şərtidir. Ona görə də yazarlar qadın obrazlarında xarakterlərin təbiətini təsvir etmişlər. Səadət düşüncəsi qədim dövrlərdən etibarən diqqət mərkəzində dayanmışdır: Epikür, Demokrit, habelə hedonistlər səadət anlamını araşdırmış, bununla həyatın mənası konsepsiyasına gəlib çıxmışlar. Səadət obyektiv və subyektiv, ümumi və xüsusi məqamların vəhdətidir; məzmunu həm obyektivdir, ümumidir, həm də bu obyektivlik, ümumilik məzmunca, mahiyyətcə subyektiv şəkildə, hər bir fərddə xüsusi fəmrada təzahür edir. Ona görə də bədii əsərlərdə, xüsusilə, qadın personajların təbiətindən çıxış edən yazıçılar həтта dilemma qarşısında qalırlar. Mir Cəlalin bir çox hekayələrində qadınlar əsasən səadətində, xoşbəxtliyinə çalışır və buna nail olurlar. Elə qadın – obrazlar var – Vətənin ən ağır günlərində öz şəxsi səadətini ikinci plana keçirirlər. Onlar həyatın mənasını hələlik belə şəraitdə anlayırlar. Onlar üçün hələlik mənalı yaşamaq absurdur, təki düşmən üzərində qələbə çalınsın, övladı salamat qayıtsın, uşağını böyütsün, oxutsun, ailə qursun. İlk hekayələrindən qadın səadəti düşüncəsini nəsrimizə

gətirmişdir. Hətta hekayələrinin adını da onların şərəfinə qoymuşdur: «Sara», «Nanənin hünəri», «Leyla», «Gül-gəz», «Kimya tələsir», «Mərcan nənə», «Ananın yarıışı» və s.

Mir Cəlalin qadın obrazları müdrikdilər, arsızlıqdan uzaqdılar, qadın idrakına müxsus ideyaları mövcuddu. Həyat sevgisi, ailə səadəti, vəzifə borcu və ilaxır onların idealıdır; bu sıraya özününinamı da əlavə edərdim. Bu, o deməkdir, qadın(lar) həyata nikbin baxır, ruhi imkanlara malikdir. «Gülbəsləyən qız», «Gülcamal», «Alma xanım», «İki oğlan bir qız», «Ərəb qızı» və digər hekayələri adından da maraq doğurur. Bu qadınlar, əsasən, gənclərdir, nikbin övqatlıdılar, çalışqandılar – qadına daha nə lazımdır: analıq qüdsiyyəti...

Hekayələrdə qadınlar fəaliyyətdədilər; bu, o demək deyil ki, Sovet ideologiyasının «sığallaması» onları ailə səadətindən, istirahət saatlarından, başqa adamlarla ünsiyyətdən ayırmışdır, səhvdir. Sadəcə, fəaliyyət onları özünə yaxınlaşdırır, əhvəla müsbət təsir göstərir; bəlkə bu zaman onların çiyindən qəm yükü götürülür, yeni şanslar açılır, potensial imkanları üzə çıxır. Məşhur yazıçı Emil Zolyanın sözləridir ki: Ən böyük həqiqət fəaliyyətdir, əməkdir, həyatın bütün nəşəsi yaradıcılıqdır. Yaratmaq işə ölümü öldürmək deməkdir.

Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığı onun romanlarından və povestlərindən sənətkarlıq baxımından ayrılmazdır; bir istedadın, dünyagörüşünün və müşahidəsinin məhsuludur. Və bu janr heç də ədəbi(ləri) iztirabdan, şən və kədər hisslərindən, kin və məhəbbətdən, yalqızlıq ovqatından məhrum etmir. Bir şərtlə, yazıçının, bu əhvala və hisslərə aludəçiliyə haqqı yoxdur. Həyat materialları və obrazları (qəhrəmanları) haqqında mülahizələrində M.Cəlal bu cür ani həyəcanlardan, bədii ovqatdan yüksəkdə dayanır, ali düşüncələrinin, məsələlərin, münasibətinin işığında mühakimə yürüdür, sosial-mənəvi həyatın kiçik süjetlərində böyük həqiqətləri təsvir edir.

Mənim üçün böyük ədib Mir Cəlal bu şəxsiyyətdə ölməzdir.

21 mart-03 avqust 2011

MÜƏLLİFDƏN ÖN SÖZ

Mir Cəlalin nəsr yaradıcılığı haqqında (I cild) kitabımı bitirəndən sonra elə düşündüm, çox şeyi demişəm, rahat nəfəs almaq lazımdır. Amma birdən sadələvh qərarımı dəyişdim: Yazıçının qoyub getdiyi ədəbi-bədii irsi hələ tematika və janr etibarilə təhlilini tapmamışdır. Mir Cəlali sevənlərin onun həyatının yaradıcılıq sirlərini necə müəyyənlərdirdiyi barədə tam söz deyilməmişdir. Yazıçı var, həmişə yaşayır, duyğusunu hiss edirik – bütün gücü və nəcibliylə. Bu haqda da söz deyilməmişdir. Mir Cəlal hekayələrini çətinlik çəkmədən yazırdı, bu, o demək deyildi – tələsir, tez başa çatdırmaq istəyir – belə fikirləşmək tamamilə səhvdir, yazıçı istedadına güvənirdi, amma bunu da əsas götürmürdü. Ona həyat materialı lazım idi, gördüyü adamların qavranışı, əxlaqi düşüncəsi daha çox gərəkliydi. Demək, həyata nüfuz etmək vacibdir. Mir Cəlalin yaşadığı makromühit idi, təhsil ocağı, gənc tələbələr, «köhnə» müəllimlər və hər gün dəniz kənarındakı mənzilindən çıxıb piyada Bakı Dövlət Universitetinə gəlmək həvəsi. Mən «həvəs» sözünü heç vaxt «yorğunluq»la, «candərdi»ylə əvəz eləmək fikrinə düşməmişəm. O, sənətinə (yazıçılığına) və peşəsinə (müəllimliyinə) sadıq olmuşdur, bu iki mərhələyə gənc

yaşlarından gəlmişdi, ömrünün sonunacan da sadıqlığını itirməmişdi. Lakin bir məsələ vardı ki, salamlaşdığı və rastlaşdığı insanlara qarşı həssasdı, personajlarını görürdü – axtarırdı. Məşhur italyan peyisitoru Fellinin sözü olmasın: «Mən axtarmıram, tapıram». Ona görə də heç vaxt material korluğu çəkmirdi, maraqlandığı şeyi görürdü, duyurdu. Yeri gələndə «gizlicə» əhvalat barədə həvəslə, zövqlə danışırdı, söhbətlərini maraqlı qururdu. Həyatı dərindən öyrənməsinin bariz nümunəsini yazıcının iki hekayəsinin: «Subaylıq fəlsəfəsi» və «İnsanlıq fəlsəfəsi»nin müqayisəsində görmək mümkündür. Bu nümunələrdə fəlsəfi baxış obrazların daxili aləmindən, həyata fərdi mövqelərindən gəlir və oxucu öz payını götürür.

Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığından daha geniş rakursdan yazanlardan Hidayət Əfəndiyevin, Əhəd Hüseynovun, habelə Y.Vladimirov və İ.Samsın adlarını çəkməmək mümkünsüzdür. Hidayət Əfəndiyev yazıcının yumorunun məziyyətləri barədə yazarkən göstərmişdir ki, hekayələrin hər birində yazıçı yığcam süjet qurmaq, dilə maksimum qənaət etmək, az şeylə çox şey deyə bilmək bacarığı özünü aydın göstərir. Bu hekayələrdə xüsusi baxış, faktlara qarşı kəskin duyğu, əsası ikinci dərəcəlidən ayırmaq, bunu dərk etmək, bunu bədii cəhətdən

düzgün mənalandırmaq, bunu oxucunun şüuruna çatdırmaq bacarığı özünü göstərir.¹⁶

Orucəli Həsənov Mir Cəlalin üslub orijinallığını təqdir edir, komizmin təbiiliyini, obrazları qarşı-qarşıya qoymaqla gülüş doğurmaq xüsusiyyətlərini də göstərir. M.Cəlal dil və yazı manerasının dinamikliyini də unutmur.

Əhəd Hüseynov qeyd edir ki, Mir Cəlalin gülüşünün zərbəsi dəqiq və sərrastdır, hədəfə şüurlu və məqsədüyükün olaraq endirilmişdir.¹⁷

J.Vladimirov M.Cəlalin hekayələrindən bəhs edir, yazıçılarının gənclərə məhəbbətini, analıq şərəfini, uşaqlara qayğı məsələsini alqışlayır: «Mir Cəlal ətraf mühiti tükənməz həvəslə öyrənir, onun ən müxtəlif cizgilərini tutur, yeniliyin boy atmasından məhəbbət və sevinclə söhbət açır.¹⁸

Mir Cəlalin yaradıcılığı digər rus tənqidçisi İ.Samsin diqqətini cəlb etmiş və yazmışdır ki, yazıçıda heç şübhəsiz, əyləncəli hekayə yazmaq qabiliyyəti vardır: hər hansı bir şəkildə təzahür edən bu qabiliyyət daima böyük bir ənənənin inkişafı ilə bağlıdır. O,

---

¹⁶ Hidayət Ə. Nəsrimiz yüksəliş yollarında. «İnqilab və mədəniyyət» j.1935, №10-12.

¹⁷ Hüseynov Əhəd. Mir Cəlal. B.1991, s.11.

¹⁸ Вах: «Литературное обозрение» j.1941, №3.

həyatdakı konfliktlərin müxtəlif dərəcə və incəliklərini yaxşı bilir, fənalıqların məhz həyata, insanlara müsbət xeyirxah münasibəti cəbhəsindən, humanizm mövqeyindən tənqid etdiyini səciyyəvi bir xüsusiyyət kimi göstərir.¹⁹ İ.Sams təəssüf ki, Mir Cəlalin bəzi hekayələrinin («Badamın ləzzəti», «Nanənin hünəri», «Səfər», «Vətən oğlu») poetikasını qavramağı bacarmamış, «müasirlərə yüngül münasib»in məhsulu kimi səciyyələndirmişdir. Halbuki, hekayələrdə qoyulan məsələlər dərin təhlilini tapmamışdır.

Mir Cəlali oxuyuramsa, onun yaradıcılıq istedadının tükənməzliyini hiss edirəm və bu hissimi dəqiqləşdirirəm. Onu da duyurum ki, o yazıçı udur, saf duyğu, obraza pərəstiş və coşğun həyəcanla masa arxasına keçir. Əlbəttə, qəmginlik narahatçılıq və fiziki yorğunluq öz yerini alır, məqamı gələndə. Lazımdır ki, daxili enerjylə, yazmaq ehtirası və rahatlıqla işi tamamlamaq sevinclə yaşayasan. Bu haldan sonra gözəl və klassik hekayələr yazmağa dəyər.

Bədii yaradıcılıq sosial şüurun xüsusi formasıdır; varlığıyla, ictimai həyat hadisələrilə əlaqədardır, ona görə də həyatdan təcridi deyildir. Yazıcının şəxsi zövqü, fərdi üslubu, mühitə münasibəti onun yaradıcılığının isti-

---

¹⁹ Sams İ. О творчестве Мир Джалала. «Дружба народов» ж. 1947, №3. s.153-155.

qamətlərini müəyyənləşdirir. Belə bir fikirlə razılaşmağa dəyməz ki, sənətkara – yazıçını mütləq çərçivəyə salmaqqla onun boynuna «müçərrəd», «fövqəlbəşər» mövzular qoymaq, dövrün əksikliklərini yox, müsbətini yazmaq lazımdır, missiyasını qoruması tapşırığı gözlənilməlidir. Yazıçı o zaman hiddətlənir – əlinə qələm alanda pulun, sərvətin, məmur ozbaşınalığının şahidliyindən usanır, bezikir, cəmiyyətin vətəndaşının ləyaqətini qorumağa çağırır. Bu mənada ədib (eləcə də şair, dramaturq, alim) özünü aldatmır, mübarizədən uzaqlaşmır və sözlünün kəsərini itiləşdirir. Yazıçının ədəbi mübahisəsi və mübarizəsi estetik mahiyyət daşıyır.

Mir Cəlal rasional sxemi, gücü ilə həyat həqiqətlərini və bu məkanda olan canlı rəngləri zəngin yazıçı təxəyyülündə gözdən düşməyə qoymur, ümumi ideyalara və tükənməz müşahidə ehtiyatına əl atır, daxilən yaşayır. Müasir varlıq barədə M.Cəlalin fikirləri daha dərin olmaq üçün vaxtını müəyyənləşdirir, bu prosesdə onun ümumi müşahidələri obrazlı şəkllə düşür, dərin məzmun kəsb edir. Bu, məhz yaradıcılıq püxtələşməsinin nəticəsi: cəsarətin ehtiyatsızlıqla yanaşdığı fikirlərinin təcəssümüdür. Məsələn: «Plovdan sonra», «Ürəkdə yazı», «Ərik ağacı» və digər hekayələrdə oxucu bəzi nüansları görməyə səyli olur.

Yazıçı azadlığı hələ o demək deyil özünün sərbəstliyinin şirin dadını sosial həyatın ziddiyyətlərində tapsın; yox, belə deməzdim. Mir Cəlal bu baxımdan şəxsi müstəqilliyi uğrunda ehtirasını kənara qoymuşdu və bu psixoloji amil üçün vuruşmuşdu ki, cəmiyyətin əxlaqındakı sapmaları nəsrə gətirsin. «Hər şey yaxşıdır» fəlsəfi ehkamları personajlarının vasitəsilə ifşa eləsin...

Mir Cəlalda ən rəngarəng ədəbi hadisələrin üslub xüsusiyyətlərini qavramaq istedadı, bunlardan öz yaradıcılıq kredosunda istifadə etmək səriştəsi güclüdür. Bədii yaradıcılığın ən optimal üsulundan biri yığcam yazmaq, fikrini ləngitməmək, oxucunu yormamaqdır. Azərbaycan nəsrində 50-70-ci illərdə buna az rast gəlirik. Bəzi yazıçılar iri həcmli romanlara, epopeyalara güclü meyillidilər və sanki qalın-qalın kitablardan ləzzət alırdılar. Nə yaxşı çağdaş nəsil oxucular məcburiyyət qarşısında qalıb həmin əsərləri oxumamışlar. Lakin Mir Cəlal heç vaxt bu yola üstünlük qazandırmamışdır. Mən kitabımda da bu xüsusiyyəti göstərmişəm: yazıçının romanları və povestləri yığcam və mətləblidir, lüzumsuz səhifələrə imkan verməmişdir. Onun qələmindən qeyri kamil əsərlər çıxmamışdır. Otuzuncu illərdə qələmə alınmış «Həkim Cinayətov» hekayəsini bir də oxuyaq – oxumayanları nəzərdə tuturam – nə qədər zövq alacaqsız, lövhələrin tə-

mizliyinə və qavranılmasına, daxili hisslərin həqiqətinə sevinəcəksiniz.

Unutmayaq ki, o hekayə yazılında müəllif tələbə yaşında idi... Həqiqətdir ki, «Həkim Cinayətov» hekayəsi bizə tamam başqa ovqat bağışlayacaq. Bu adam bizim mühitimizdə yaşayan həkimdir, yaşı da az deyil. Həyatla ölüm arasında yaşayan tələbə Ramazanın atasına göstəriləcək yardımdan gedir. Bəli, «göstəriləcək» gələcək zaman felini təsadüfən işlətmirəm. Karxanada işlərkən çiyinə daş düşən bu zəhmətkeş ata-insana tibbi yardım olunmalıdır. Oğul bunun üçün nə lazımsa hərəkət edir. Səhiyyə şöbəsinə ərizə ilə müraciətinə müsbət yanaşılır və müalicəxanaya üz tutur. Mir Cəlal bu kiçik hekayədə bitkin detallar yaradır, oxucu sanki özünü orada hiss edir, tamam pessimist düşünmür: «Müdür Ramazanı hörmətlə qarşıladı. Onun atasının başına gələn qəzanın nədən ibarət olduğunu dinlədi. Sonra onu bir şəfqət bacısına qoşub, rayon həkiminin yanına göndərdi. Ramazan vaxt itirmir, atasının halını xatırlayır, qərarı pozulur. Və həkimin yanına gəlir. Digər bir detal. «Ramazan gözünü stolun üstündəki siyahıya dikib, həkimi gözlədi. Həkim Cinayətov öz işində idi. Qızlardan birisi Ramazana baxaraq, həkimə nə isə dedi – həkim naşı bir ifadə ilə: – Nə istəyirsən, balam? – deyə soruşdu».

Əsil bədii mətləb bu məqamlardan sonra başlayır. Təcili yardım həsrətli oğul tamam ağına gəlməyən vəziyyətlə üzləşir, amma daxili mübarizəyə başlayır. İçərisi qəzəblidir, çox narahatdır. Hətta həkimə «Bərk xəstədir. Buraya gətirmək mümkün olmadı. Təcili kömək lazımdır» – xəbərdarlığı da edir.

Mən hekayədə müqayisə aparacam. Bu dəfə Lev Tolstoyun «Anna Karenina» romanındakı bir vəziyyətlə. Əvvəl Mir Cəlala müraciət edim. «Həkim Cinayətov həvəssiz bir halda əvvəlcə Ramazanın səhiyyə şöbəsinə yazdığı ərizəsini oxudu. Sonra səhiyyə şöbəsinin dərkənarını gözdən keçirdi. Qızlardan birisi naz sata-sata həkimə bir şey anlatmağa başladı. Ramazan tələsirdi. Həkim isə hələ yerindən qımıldanmaq istəmirdi. Nəhayət qız sözünü bitirdi. Həkim başını qaşıyaraq güldü, qızlar da gülüşdü...» Ramazan bu dəfə də öz izahatını verir, vaxt itməsin. (Düzü, mən bu epizodu oxuyanda titrədim, elə bildim Ramazan deyil, özüməm və atamın taleyini həll edəcək həkimlə üz bəüzəm). Həkim öz aləmindədir: papiros çəkir, qızlar – kiçik, adəm etdiyi aura. «Həkim Cinayətov haqq-hesab dəftərçəsini istədi. Ramazan tez təqdim etdi. Həkim yenə tələsmirdi, qızlar ilə mazağlaşa-mazağlaşa iki-üç dəfə haqq-hesab dəftərçəsini başdan-ayağa varaqladı. Sonra bir papiros yandırdı. Əlinə

bir kağız aldı. Soruşmağa başladı: – Adınız? Familyanız? Küçəniz?

Həkim cavablarını alır, yenə tövrünü pozmur: «...Həkim bu işi bitirdikdən sonra (məlumatları qeyd etməyi nəzərdə tutur ədib – A.E.) Kamal səliqə ilə su çəkəni aldı, yazdığı sual vərəqini qurutdu. O ağır bir işdən qurtarmış kimi geniş nəfəs aldı, stula söykəndi. Qollarını boynuna çataraq bərk gərnəşdi. Sandalyanın cırıltısına qadınlar da gülüşdülər. O, saxta bir ciddiyyət göstərərək, yurmuruğu stola vurdu, onlara acıqlandı. Təkrar gülməyə başladılar.»

Oxucunu yormağ istəmirəm, təkrar qayıdacam, amma Anna Kareninanın əri Kareninin düşdüyü ağır vəziyyətlə bağlı, yəni necə çıxmaq olar bu haldan – epizodu xatırlayıram. Hansı ki, Karenin məsləhət almaqdan ötrü Peterburqun bir məşhur vəkilinin yanına gəlir. Və öz dərđini, vəziyyətini böyük ümidlə, həcəyanla vəkilə açır. Söhbətin ən maraqlı, kritik məqamlarında vəkil diqqətini otaqda havada uçan güvəyə yönəldir, baxır. Bundan sonra Karenin vəkili maraqlandırmır. Onun fikrini insan taleyi deyil yox, güvəni necə tutmaq barədə düşünür. Bu güvə ümumiyyətlə, onun xalılarını xarab edəcək qüvvəyə malikdir.

Məşhur rus estetik J.Borevin bu barədə sözləri yerinə düşür: «Lev Tostoyun təsvir etdiyi bu balaca güvə

öz kiçik qanadlarında ən müasir və nəhəng təyyarələrin belə götürə bilməyəcəyi böyük bir bədii yükü qaldıra bilmişdir».

«Cinayətov ayağa qalxdı. Təkrar oturaraq üzünü qızlardan birisinə tutdu, onu o birisi otaqdan başqa bir həkim çağırmağa göndərdi. Bu ikinci həkimin gəlib çıxmağı yarım saat çəkdi. Cinayətov əvvəlcə başqa bir iş haqqında danışdı. Sonra onu Ramazanovın atasına baxmağa göndərmək istədi. O isə getmək istəmirdi. Axırda Cinayətovun özü getməli oldu. O, otaqdan çıxanda Ramazan iki dəfə klinikanın bayır qapısından çıxıb, təkrar geri qayıtdı. Həkim çox naz ilə yeri yirdi, ağır addımları ilə Ramazanı əsəbiləşdirirdi. Ramazan nə qədər tələsirdisə, Cinayətov bir o qədər ağır tərپənirdi, öz vəziyyətini dəyişmirdi, bəzən ilk dəfə görürmüş kimi mağazaların vitrininə tamaşa eləməyi də unutmurdu...»

Mir Cəlal klassik novellalar bitkinliyini xatırladan «Atlı» hekayəsində Vətən eşqi ilə çırpınan sadə bir insan qəlbinin necə qəhrəmanlıqlara qadir olduğunu təsvir edir. O, Aqıl surəti üzərində xüsusi dayanır, onun qorxu, ölümdən çəkinmədiyini qeyd edir, gecənin qaranlığında saldıği çaxnaşma ilə düşmən dəstələrini pərən-pərən salır. Aqıl sadə bir ordu əsgəridir, qəhrəmanlığı öz borcu kimi təsəvvürünə gətirir. Belə məqamları M.İbrahimov təqdir edir: «Aqilləri həyata bağlayan, onları qorxmaz və

cəsur edən vətən eşqini Mir Cəlal... təsvir edir və fikrini hekayədən verdiyi bir epizodla əsaslandırır. M.İbrahimov «İlhamın beşiyi» ümumi səciyyəli yazısında (1957) «müsbət qəhrəman» məsələsinə toxunur, görkəmli yazıçılıramızla yanaşı Mir Cəlalin da yaradıcılığını vurğulayır. Müqtədir tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi də tanıdığımız M.İbrahimov «Novatorluq və xəlqilik» məqaləsində (1957) Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Sabit Rəhman, Əbülhəsən, İlyas Əfəndiyevlə bəhəm Mir Cəlalin yaradıcılığına müsbət münasibətini bildirir və yazır ki, bu yazıçıların novatorcasına yazılmış əsərlərdəki baş qəhrəmanların öz parlıq milli xarakterləri və təkrarolunmaz fərdi xüsusiyyətləri ilə fərqlənməsi təsadüfi deyildir.²⁰ Professor Qulu Xəlilov «Görkəmli sənətkar» adlı geniş məqaləsində Mir Cəlalin yaradıcılığının bəzi məqamlarını təhlil edir, öz mövqeyini bildirir. Ümumiyyətlə, mərhum tənqidçi Q.Xəlilov ədəbi kredosunda obyektiv, fərdi mövqeyi olan, öz fikrində ardıcıl və dəyişməz bir şəxsdir. O, istər nəsr, dramaturgiya, istərsə poeziya haqqında maraqlı fikirlərini hələ 50-ci illərdə demişdir. Ədibin 60-illik ildönümünə yazdığı məqalədə (1963) təxminən 6-7 hekayəni təhlilə cəlb edir. Mən o qənaətdə deyiləm ki, XXI əsr – müstəqilliyimiz dövründən 60-cı illərdə Sovet ideologiyasının tufan çağ-

---

²⁰ İbrahimov Mirzə. Əsərləri, 10 cildə, X c. B. 1983. s.65.

larında Qulu Xəlilovun mülahizələrinə (realist plandadır) kölgə salım—belə deməzdim – alim-filoloq təbii ki, sovet gerçəkliyi zəminində hekayələrdə qoyulan məsələlərə yanaşır, ədibin sanki maraqlı əhvalat danışdığını, bu mənada xalq yaradıcılığından səmərəli bəhrələndiyini, sadə təhkiyə üsuluna malik olduğunu və s. xüsusi qiymətləndirir: həyatın işıqlı tərəflərini əks etdirir, insan ləyaqətini ləkələyən mənfilikləri diqqətdə saxlayır, fəlakətlər törədən, ara vuran, mərdimazarlıq edən, xalq, millət adından danışan – bu zümrələri yaddan çıxarmır. Bu, o deməkdir, Q.Xəlilov M.Cəlalin hekayələrindəki əsas motivlərin yönümünü tutmuşdur. Bəli, o fikrimə qayıdıram ki, Mir Cəlal sovet ədəbi gerçəklik platformasından təhlil olunur: «Mir Cəlal mənfilikləri tənqid edəndə də sovet ədəbiyyatının böyük insanlara mövqeyindən, bir yazıçı, vətəndaş kimi partiyalı cəbhədən yanaşır, qəzəb və nifrət dolu süngüsünü onların ürəyinə tuşlayır. Bu cəhətin çox böyük əhəmiyyəti vardır.»²¹ Beləliklə, «Anket Anketov», «Mərkəz adamı», «Yamanlığa yaxşılıq» və s. hekayələrinə toxunur. Şübhəsiz, Q.Xəlilov haqlıdır, lakin Mir Cəlal elə yazıçıdır, ümumən mənfəi xarakterlərin günahını yalnız öz qəhrəmanında axtarmır, cəmiyyətin mahiyyətində görür. O, bu fərdlərin göz yaşını zahirən təsvir etmir, sistemin yalançı mənafeələrini, əxlaqi tənəz-

²¹ Xəlilov Qulu. Həyat yaradıcılıq çeşməsidir. B. 1974.

zülünü, mənəvi iflasını yazıçı dünyagörüşü təkamülündə təsvir edir. Nə olsun ki, Sovet adamıdır, kommunist partiyasının üzvüdür, bu qəhrəmanlar da insandırlar, istəyirlər müsbət işçi olsunlar, xarakterlərini təmizə çəksinlər. Əntəzadə, Anketov, Kəmtərov və digər obrazlar «artıq adamlar» deyillər, onlar zətən azəri-türkləridir, şərqli genə malikdirlər. Nə edəsən ki, cəmiyyətin siyasi elitası onları miskinləşdirmişdir...

Mir Cəlal hekayələrində üstüörtülü danışır, fərdlərin davranışını satirik vəziyyətə salmır, hadisələrin mərkəzində təsvir edir. «Plovdan sonra» hekayəsində Namazov axı, elə də yüngül insan deyil, onu o vəzifəyə hökumət qoymuşdur, amma neyləsin ki, vəzifədə qeyri-leqal cazibə təsdiqlənmişdir ki, rüşvət hansısa çatdan özünü kabinetə yetirir, birinci şəxsə istər-istəməz kult yaradılır (Stalin, Xruşşov, Brejnev), ailəyə əta edilən fəvqəladə üstünlüklərin, qiymətli hədiyyələrin zəruriliyi və ilaxırlarda günahı cəmiyyətin (sistemin) idarəçiliyində axtarmaq ədalətli olardı. Qulu Xəlilov sırf partiya üslubundan danışır və Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığını səciyyələndirir: «Onun bir sıra hekayələrində (bəs niyə, bir sıra – A.E.) estetik qayə bundan ibarətdir ki, həqiqəti bilən, lakin mənafeyi olmayanda ağzına su alıb susan, dinməyən, qorxaqlıq edən və beləliklə də hər cür həssaslığın, yaranın, rıyanın,

saxtakarlığın yayılmasına şərait yaradan belə adamcıqlar istər-istəməz zaman keçdikcə ən küt, qabiliyyətsiz, fərasətsiz adamların nüfuzlanmasına, dahiləşməsinə imkan verir və nəticədə haqqı, ədaləti tapdalamaq kimi misilsiz bir cinayətə yol verirlər.²² Mən professoru yaxşı başa düşürəm, başqa bir rakursdan ədibin hekayələrinə qiymət verməsi müşkil olardı. Məhz Mir Cəlal alim idi və dünya psixoloqlarının, sosioloqlarının əsərlərini oxumuşdu və hər bir fərdin milli xüsusiyyətlərinin mühitdə dəyişə biləcəyini yaxşı təsəvvür edirdi. Yaratdığı, məxfi planda verdiyi surətləri daha yaxşı tanıyırdı. Kimə bəlli deyil ki, mühit, ideologiya insanı dəyişdirmək qüvvəsinə malikdir: fiziki və mənəvi cəhətdən bunlar isə tərbiyə ilə bərabər, insanı həyat tərzinə tabe edir. Məşhur psixoloq E.Stouns yazırdı ki, cəza üsulu ilə nailiyyət qazanmağa inanan cəmiyyətlə hansı metoddan istifadə olunsa da, yüksək əxlaqi insanlar yetişdirmək qeyri mümkündür. Hələlik məktəblərdə həvəsləndirmə yox, daha çox cəza üsulundan istifadə edilir.

Yazıcının obrazları sovet məktəblərində tərbiyə almamışlardımı?! Azəri-türk ziyalılarının günahı nə idi ki, insanın şəxsi sənədlərinə, kəmsavadlar ali məktəblərə, qabiliyyətsizlər incəsənət aləminə və s. üstünlük verirlər. Onları işə də sistemin aparıcıları qoymamışlardı-

---

²² Xəlilov Qulu. Göstərilən əsəri, səh. 123.

mı? Sovet ideologiyasının qurbanları olmuş yazıçıların, alimlərin, məmurların həyatından azmı xəbərdarıq. Məşhur rus yazıçısı B.Oveçkin intihardan əvvəl yazırdı ki, o, insanlara inamını itirmişdir, kollektivçilik insanın şəxsi fikrini yox edir, sistem insanın şəxsiyyətini məhv edir.

Mir Cəlal öncə, şəxsiyyətini qorudu, cəmiyyətdə öz siyasi və mənəvi mövqeyini saxladı, yazıçı peşəsilə müsbət və mənfi hadisələrin insaları görməyi, ədəbiyyata gətirməyi bacardı. Amma tənqidində də insan ləyaqətinin ifşası üsuluna əl atmadı, belələrinə təsir etməyə üstünlük verdi: ədəbiyyatın birinci vəzifəsi oxucusunu tərbiyələndirmək, mənfi xüsusiyyətlərindən uzaqlaşmaqdır. O mənfi adamlar – personajlar da bu həyatda doğulmuşlar ki, yalnız bircə dəfə yaşayacaqlar. Yalnız birinci və sonuncu dəfə! Onlara qarşı ədəbiyyat amansız rəftar etməməlidir, yenə də tərbiyəni üstün tutmalıdır. Və mən də bir ədəbiyyatşunas və pedaqoq olaraq Mir Cəlalın hekayə yaradıcılığına belə bir fərdi mövqeyindən yanaşdım...

Mir Cəlalin hekayələrindən danışmaq üçün hər bir tədqiqatçının əlində kifayət qədər material vardır və bu müşahidəni xatırlamamaq da olardı. Lakin bu qənaətə gəlməyə lüzum görmədim. «Hekayə» janrı bütün dünya yazıçılarının ədəbiyyata gəlişində bir qapı rolunu oynamışdır. Əgər bu «sehirli» nəsnəyə açar salıb açmaq səla-

hiyyətinə maliksənsə, yox, açmağa fiziki gücün bəs edirsə, sadəcə girib əşyalara tamaşa elə, amma əl uzatma, yerindən tərpədərsən, oynadarsan, özün də başlayarsan «xaric» rəqsə. O cəsarətin varsa, özündə bədii qüdrət duyursansa, cəsarətlə o kəslərə moxun, yerini dəyişdir, sahmana sal. Onda hiss edrəsən — bir harmoniya yaratdın. Həyatda görünənlər özlüyündə səf-səf öz yerini tutubdur, bəlkə də tərpənməyə ehtiyac qalmır. Amma elə deyil, müşahidə apardıqca məhz həmin obyektlərin qaydasız düzöldüyünü duymaq çətinlik törətməyəcək, mövzular yaranacaq, onlara – müşahidə apararlara öz hallarını diqtə edəcəklər. Həyatın həm olayları, predmetləri, həm də insanları bu otaqda – mikro, yaxud makro mühitdə öz yerlərini tutanlardır. Lazım gəlir, yazılı təxəyyülü, ədib müşahidəsi ilə ədəbiyyata gəlsinlər. Əlbəttə, bu «üçlüyün» daha geniş, əhatəli epik təsvirə ilk fazada ehtiyacları yoxdur. Lazım gəlir, epizodlar, vəziyyətlər və görüşlər oxuculara daha çevik, amma təsirli məqamlarla çatdırılsın. Belə olmasaydı bu gün A.Fransın, Floberin, E.Heminqueyin, C.Londonun, A.Kuprinin, A.Çexovun, L.Tolstoyun, M.Hüseynin, M.İbrahimovun, İ.Əfəndiyevin məşhur hekayələri yaranmazdı. Bu əsərlər haçansa yazılmalı idi, tarixi – ədəbi zərurət tələb edirdi, sahibini gözləyirdi. Lakin tələsdirmirdi. Bu, yaxud adını çəkmədiyim yazıçılar öz hekayələrindən zövq aldıkları

kimi, oxucular da dərin təəssürata qapılmış, düşünmüş və nəticələr çıxarmışlar. Dövrünün müqtədir tənqidçiləri, söz ustaları həmin müəlliflərin ədəbi dünyagörüşü dairəsini təhlil etmiş, surətlərin taleylə maraqlanmışlar. Ən nüanslı tərəfi o idi, ədiblərin əsasən müasirləri olmuşlar, şəxsi tanışlıqları da istisna deyildi. Mən bir-iki misal gətirməklə Mir Cəlalin hekayələrinin poetikasına oxucularımı yaxınlaşdırmaq niyyətim olacaqdır.

Mən «Mir Cəlalin poetikası» kitabımın I cildində (2011) böyük hekayələr müəllif kimi adını çəkmişəm, öteri toxunmuşam. Şagird və tələbə ikən tanıdığım personajlardır. Dəyişməmişlər, baxmayaraq onların yaşadığı siyasi-sosial sistem dəyişmişdir. Özləri unudulmamışlar ki, dövr hələ yeniləşməmişdir psixoloji – mənəvi dəyərləri etibarilə. «Dövr, zaman, məkan fiziki görümdən insanların xarakterinə əl gəzdirməmişdir. Adətən, insan(lar) daxilən təkmilləşməyə və zənginləşməyə meyilli olur, bunu onun birincisi, gen yaddaşı tələb edir, ikincisi, mühit – ətrafı: çalışdığı kollektiv, idarəedən rəhbərlər və elitanın davranışı – bu «üçlük» tarixən qüvvəsini qorumağa çalışmışdır, hətta səy etmişdir. Lakin bu «triada» əksinə yol tutur, insanların əxlaqını ya ədalətsizliyi, ya da qanunlarının «aşağılar» üçün mütləqliyi ucbatından irəli gəlir. Ədəbiyyat da bu əksikliklərdən qidalanır, öz personajlarını müstəviyə gətirir.

Anton Çexovun çinovniki – Çervyakov İvan Dmitriyeviç necə də əyani obrazdır. Yazıcının bədii uydurması deyil, seçimi və ustalığıdır. Birinci tərəflər ikinci tərəfin bir-birini tamamlamasıdır. Məzlum və yazıq bu məmur üçün qanun hər şeydən ucada dayanır, hətta ölümünü də bu «ucalıq» gətirir. Generalın onun üstünə qışqırması ilə məmur – vətəndaş o dünyaya yola düşür. Həyatda yazıçı belə tiplərlə tez-tez üz-üzə gəlmiş, sakitcə ötüb keçmiş, öz vəzifə borcunu yerinə yetirmişdir? Yazıçı duyumunun gücü onda olur ki, bu şəxsin daxilini görüb, ürəyinin necə nigarançılıqla döyüntüsünün səsini eşitmişdi. Yazıçı Çervyakovun qorxusundan öldüyünü duyubsa, səsini çıxarmamışdır, qoy oxucu özü hər şeyi anlasın. Oxucuya o qalır, obraz həyatda nəydi, yazıçı təxəyyülündə kimdir. «Nəydi»lə «kimdir» elə də müqayisə deyil ki, eyniləşsinlər. Qəhrəman yaşamışsa, adamlar arasına çıxmışsa... nə yaxşı olmuşdur, onu görmüşlər, salamını almışlar, amma yazıçı onlardan (ünsiyyətlə olanlardan) deyil axı. Bu müşahidədə yazıçı simvolik obrazını yaradır, necə ki, Mir Cəlal Əntərzadəni ədəbiyyata gətirdi. Hələlik qalsın. Çexova qayıdıram—«simvolik»liyə. A.Çexovun «Buqələmun» hekayəsi biz oxucular üçün də məşhurdur. Obraz polis nəzarətçisi Oçumelov simvolikdirmi? O, niyə belə hal-əhvəla düşür? Yaşayır, görürlər və başqa nüanslar. Bəs nə üçün o, simasını

alt paltarı kimi dəyişdirir. Bu hərəkətilə o, öz xarakterinin ikiüzlülüyü ilə bərabər – hansı ki bu aləmdə dilsiz-ağılsızlardır – nöqərlərdir... Oçumelov istisna deyil, ikiüzlüdür. «İt» məsələsində qəhrəman açılır, iti aydınlaşdırmaq məsələsi ortaya çıxır: General iti və avara iti. Oçumelovun hakim əxlaqi və adətlərini özündə büruzə verdiyini onunla eyni ovqatda fəaliyyətdə olan abıvayelər kütləsi təsdiq edir.

M.Cəlalin sənətkarlığı bir də ondadır – qəhrəmanlarının düşdüyü o situasiyaları ədəbi simalara aşılamaq problem olmamışdır. «Estetik qayə»nin yeri səhvdir. Tənqidçi mühakiməsində hekayələrdəki bədii situasiya – intellektual başlanğıc, surətlərin ilkin hərəkətlərini səciyyələndirir, bədii həqiqətin tipik refleksiyasının xüsusiyyətlərinə yönəldilir. Mir Cəlal yaradıcılıq prosesində həmin mənfi refleksiyaları qəhrəmanlarının üzərinə köçürür. Belə bir ədəbi yanaşma M.Cəlalin iri həcmli əsərlərində də özünü göstərir: sosial-fəlsəfi əsərlərin süjetinin və poetikasının bütün qatlarını təşkil edir. Bir həqiqətdir ki, realist ədəbiyyat, o cümlədən, sosialist realizmi həyatın mütərəqqi (aşkar olunmuş həqiqətləri silə bilmərik) meyillərinin qədim analoqu kimi varlığın daha dərin laylarına nüfuz etməməsilə seçilirdi və insan şəxsiyyətinin inqilabi-humanist istiqamətdə formalaşmasına çalışırdı. İnqilab isə – məhv etmək, qan tökmək, yerlə-yeksan et-

mək deməkdir. Bu realist metodun xüsusi təsirliyi, həqiqi sosiallığı azad, sərbəst insan obrazını yaratmağa mane olurdu. Axı, o adamları da tərbiyə edən kommunist əxlaqi deyildimi? Mir Cəlal qəhrəmanlarını heç vaxt məsxərəyə qoymur, çalışır ki, o «qorxaq», «saxtakar», «küt»lər öz mahiyyətlərini oxucu idrakına ötürsünlər. Yazıçı fikrinin modeli bədii inikasında yumorlu planda kənara çıxsın; bu işə sənətkarlıq baxımından cəmiyyətin qnoseoloji problematikası üçün səciyyəvi meyildir. Bu obrazların təqdimatında ədəbi prinsiplərin tələbləri nöqtəyi-nəzərinde xarakterin daha üzvü şəkildə təsviri cəhdidir. Mir Cəlalin hekayələrinin poetikasına belə bir fərdi prizmadan yanaşmağa lüzum gördüm. Hər halda bədii zövqümə inandığım üçün...

**“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən
kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin
manifesti”. YYSİB-nin kulturoloji
layihəsi**

Azərbaycan Respublikası Gənclər Fondunun qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirdiyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi oktyabrın ortalarından “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" adlı növbəti maraqlı kulturoloji layihəsini həyata keçirilir.

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

Layihə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, Azərbaycan dilinin, tarixinin, mədəniyyət və incəsənətinin təbliğinə xidmət edən intellektual oyunların, müsabiqələrin, olimpiadaların, festivalların keçirilməsi və animasiya və bədii filmlərin (sosial çarxların) hazırlanması mövzusunda. Layihə görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 55 milyonluq azərbaycanlılar, xüsusən uşaq, yeniyetmə və gənc soydaşlarımız - kreativ-intellektual düşüncə sahibləri arasında tarixi vətənləri olan Azərbaycana sevgi və saygını artırmaq məqsədilə innovativ-vətənpərvərlik aksiyaları özündə cəmləyir. İnternet resurslarından - sosial şəbəkələr, yeni media orqanları, videopaylaşım platformalarının imkanlarından yararlanaraq, elektron-virtual formada Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri ilə motivasiya formasında yeni nəsil arasında vətənpərvərlik tərbiyəsi işi gücləndirilməsinə yönəldilir. Bunun üçün respublikamızın bir sıra yerlərində, eləcə də xaricdə yaşayan diasporumuzun görkəmli simaları, gənc bloqqlər, şəbəkə istifadəçiləri, tanınmışlar və sadə oxucular tərəfindən əsərin audio-vizual formatda, oxucular tərəfindən səsləndirməklə, video çəkiliş aparmağı, film

formasında hazırlanması və İnternetdə yayımının təşkili, kitabın bir sıra dillərdə tərcümə variantının elektron formada şəbəkə resursları və e-kitabxanaya hazırlanması, həmçinin, yayımı, o əsər haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur. Kitabdən parçalar oxuyanlarda Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərimizə maraq artacaq.

Görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron variantda hazırlanaraq gənclərə çatdırılması, həm də yeni media və sosial şəbəkələrdə layihəyə İKT dəstəyi verilməsi üçün kreativ innovasiyalar yaratmaq.

Əsas məqsəd Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik intonasiyanı gənclərimizi innovativ-kreativ birləşdirən bütöv milli-mənəvi kitab kimi motivasiya formasında təbliğ etməkdir. Gənclərin yeni İKT texnologiyaları, Feysbuk, Youtube, Instagram, Tvitter, TikTok, həmçinin, Vatsap kimi platformalarından yararlandığını nəzərə alaraq bu əsərin səsli və görüntülü formasını (audio-video format), eləcə də elektron variantda yayıma hazırlamaqla İnteretedə trend yaratmaq mümkündür.

Layihə icraçıları aşağıdakı vəzifələri qarşılarına məqsəd kimi qoyublar:

Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək.

Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik ruhunu yeni formalarla 55 milyonluq diasporumuzun yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq.

İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi istifadə edərək motivasiya kim yeni nəsilə aşılamaq. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərini müxtəlif şəxslər tərəfindən səsli - audio kitab formasında hazırlamaq və bu yönə gəncləri həvəsləndirmək.

Müxtəlif insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - video film formasında hazırlamaq və bu yönə gənclərin imkanlarından bəhrələnmək.

Yazıçı-alimin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, yaymaq.

Ədibin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında tədbir təşkil etmək. Müəllifin

aforizmlərindən ibarət kitabçanın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur.

Layihənin fəaliyyət mərhələləri:

1. Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək məqsədilə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərin vətənpərvərlik ruhunu yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşrə / yayıma hazırlamaq:

- Səsli - audio kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

- Görüntülü - vizual kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya almaq, yayıma hazırlamaq, İnternetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdirmək, Ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

2. Elektron kitab: imkan daxilində müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron formatda

hazırlamaq, e-kitabxanalarda, İnternet resurslarında yerləşdirməklə Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığını və Azərbaycan ədəbiyyatını populyarlaşdırmaq.

3. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, yaymaq, sosial şəbəkələrdə təbliğatı.

5. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaqla bu istiqamətdə motivasiya məhsulu kim yeni nəsə aşılamaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndirmək.

6. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni müaliə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça müaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

7. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real/virtual tədbir həyata keçirmək.

8. İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin

intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulması.

Layihənin yetərincə təbiği və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcəkdir. Virtual aksiyaların təşkili, İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulmasına xüsusi diqqət ayrılacaqdır. Fəaliyyətlər zamanı layihənin təqdimatına və təbliğinə xüsusi önəm veriləcəkdir: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada əngəlli gənclərin kreativ-kulturoloji potensialının, ədəbi resurslarının geniş yayılmasına səbəb olacaq. Televiziyada və mətbuatda («525-ci qəzet», “Təzadlar”, “Bakı-xəbər” kimi ölkənin nüfuzlu mətbu orqanlarında, Space TV, “Dünya” TV, İNK TV kimi televiziya kanallarında və digər KİV-də, İnternet saytlarında), müxtəlif sosial şəbəkə və foto-videoideo paylaşım platformalarında layihə, virtual mərkəz, e-kitab və rəqəmsal nəşrlər, elektron kitabxanadakı ayrıca bölüm haqqında rəylər, fikirlər, məqalələr çap olunacaq, müzakirə xarakterli reportaj və süjetlər hazırlanacaqdır.

Layihənin nəticələri:

1. Vətənpərvərlik nümunəsi olaraq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri fərqli, İKT texnologiyalarına uyğun olaraq yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə, gənclərə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşri və yayımı təşkil olunacaq.
2. "Bir gəncin manifesti" əsərinin bəzi hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq üçün yeni səsli - audio kitab hazırlanacaq.
3. "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya alınacaq, yayıma hazırlanaraq İnternetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdiriləcək, ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırılacaq görüntülü - vizual kitab, bədii-sənədli videofilm hazırlanacaq.
4. Müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron kitab formasında hazırlanacaq, e-kitabxanalarda, İnternet resurslarında yerləşdiriləcək, Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığı və Azərbaycan ədəbiyyatı gənclər arasında populyarlaşdırılacaq.

5. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlanacaq, e-kitabxanada yerləşdirilərək, gənclərin azad istifadəsi üçün yayılacaq.

6. Müəllifin aforizmlərindən ibarət cib kitabı formasında toplanın çap ediləcək, gənclərə, tələbələrə paylanacaq, e-variantı İnternetdə və e-kitabxanada sərbəst yayım üçün yerləşdiriləcək, geniş ictimaiyyət üçün təqdimatı, sosial şəbəkələrdə güclü təbliğatı aparılacaq.

8. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaq və bu istiqamətdə motivasiya modeli kimi yeni nəsələ aşılanacaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndiriləcək.

9. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni mütəlifə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

10. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real tədbir təşkil olunacaq.

11. İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlər qurulacaq.

Layihənin qiymətləndirilməsi:

Müvafiq qanunvericilik aktları, qanunlar, normativ sənədlər, eyni zamanda Azərbaycan Gənclər Fondunun tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirmə indikatorları müəyyənləşdiriləcək və ona uyğun olaraq qiymətləndirmə aparılacaq. Xüsusən də aşağıdakı cəhətlərə əhəmiyyət veriləcək:

- tərəfdaş və əlavə donorlar haqqında məlumat;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət haqqında Fondun əvvəlcədən məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət zamanı Fondun adının və loqosunun nümayiş olunması;
- layihə sənədlərinin uyğun strukturu; layihə üzrə əmrlər;

- layihədə çalışan işçilərin sayı, işçilərlə bağlanmış əmək, mülki-hüquqi xarakterli və könüllü müqavilə;
- layihənin iştirakçılarının sayı;
- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;
- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində tanıtım materialları, gündəlik və proqramlar;
- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və İnternet TV proqramları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusunə uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.
- mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;
- layihənin iştirakçılarının sayı;
- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;

- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində tanıtım materialları, gündəlik və proqramlar;
- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və İnternet TV proqramları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusunə uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.

Layihənin davamlılığının təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan fəaliyyətlər:

Layihə uğurla yekunlaşdırıldıqdan sonra da fəaliyyətlər davam etdirilərək aşağıdakı istiqamətdə işlər həyata keçiriləcək:

- Davamlı olaraq o istiqamətdə İnternetüstü fəaliyyətlər daha da genişləndiriləcək və ardıcıl işlər görülməkdir;
- Yaradılacaq sosial şəbəkə resurslarında yenə də bu mövzuda müxtəlif materiallar paylaşılacaq;

- İnternetdə, elektron kitabxanada, sosial mediada yeni formatlarda, vətənpərvərlik mövzusunda elektron kitablar, rəqəmsal nəşrlər, eləcə də yeni kreativ materiallar sosial şəbəkələrdə onlayn-oflayn yayımlanacaq, daimi fəaliyyət göstərəcəkdir;
- Elektron kitablardan ibarət virtual sərgi ardıcıl təşkil olunacaqdır.
- Mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;
- Gələcəkdə Mircəlahşünaslıq və vətənpərvərlik ədəbiyyatının müxtəlif qollarına aid sahə elektron kitabxanaları, eləcə də şəbəkə nəşrlərini özündə birləşdirəcək resurslar yaradılacaq;
- Milli Virtual-Elektron Kitabxana daha da genişləndiriləcək, eyni zamanda ölkəmizin daxilində və xaricdəki anoloji İnternet kitabxanaların şəbəkəsinə qoşulması, qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət veriləcəkdir;
- Layihənin növbəti mərhələsi hazırlanaraq donor təşkilatlara təqdim olunacaq və s.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, YYSİB milli və dünya mədəniyyəti, elm və ədəbiyyatı hadisələrinin təbliği, real, eyni zamanda məsafəli - elektron təlim və kursların təşkili, Azərbaycan intellektual sərvətlərini,

ədəbiyyatını, mədəniyyətini inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək, xaricdə tanıtmaq, İnternet resursları, elektron kitabxana istiqamətində yeni nəsil yaradıcı insanları səfərbər etmək və s. sahələrdə fəaliyyətini qurub.

Təşkilat 22 ildir respublika əhəmiyyətli və beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət, elm, ədəbiyyat, sənət, kitab nəşri və təbliği, qəzetçilik, yeni mass-media, bloqerlik, e-kitabxana və İnternet resurslarının zənginləşdirilməsi kimi sahələrdə fəaliyyəti ilə məşğul olur. 13 dəfə Bakı Kitab Bayramı – illik Milli Kulturoloji layihə həyata keçirib, 12 kitab nəşr etmiş, çoxsaylı mətbuat-ədəbiyyat layihələri həyata keçirmişdir. Hazırda İnternetdə və ictimai düşüncədə “Virtual Azərbaycan” layihəsini gerçəkləşdirir. Qurumun dəyərli layihəsi əsasında www.kitabxana.net ünvanlı Milli Virtual-Elektron Kitabxana - İnternet portalı yaradılıb və fəaliyyət göstərir. İnternetdə və sosial şəbəkələrdə 20-yə yaxın resursları fəaliyyət göstərir. İndiyəcən bir neçə virtual e-kurs yaradıb və 3000-dən artıq elektron kitabı hazırlayaraq İnternet istifadəçilərinin azad istifadəsinə təqdim edilib. Təşkilatın fəaliyyəti milli, eləcə də dünya mədəniyyətini və ədəbiyyatını həm ölkə daxilində, həm də xaricdə təbliğ etmək, yeni nəsil yaradıcı insanların əqli-intellektual, sosial və müəlliflik hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət

göstərmək, sənət adamlarının yaradıcılığını cəmiyyətə tanıtmaq, çağdaş mədəniyyəti və ədəbiyyatı inkişaf etdirməklə milli kulturoloji-intellektual düşüncənin zənginləşməsinə yardımçı olmaq, mədəniyyətlərarası dialoqu, sivilizasiyaların inteqrasiyanı gücləndirməklə qloballaşan dünyada Azərbaycanın inkişafına, estetik-bədii irsini yüksək səviyyəyə çatdırmaqdır. QHT fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq ədəbi-mədəni, kulturoloji hadisələr gerçəkləşdirir, hüquqi-mədəni maarifçilik, gənc yaradıcı insanların ictimai maraqlarını ifadə edir, mədəniyyətlə, ədəbiyyat, İnternet, sosial şəbəkələr, virtual resurslar, elektron kitabxanalar, kreativ innovasiyalarla bağlı kulturoloji layihələri hazırlayır və uğurla həyata keçirir, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmağa çalışır.

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxananın təqdimatında

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə kulturoloji layihə. Elektron Kitablar...

Bu elektron kitablar Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə (2020-ci il maliyyə yardımı müsabiqəsi), Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən, www.kitabxana.net - Milli Virtual-Elektron Kitabxananın “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanıb və yayılır.

**Kreativ-bədii layihənin bu hissəsini
maliyyələşdirən qurumlar:**

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu

<http://youthfoundation.az>

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi:

www.yysq.kitabxana.net

**Bu silsilədən olan digər digər e-kitablarını buradan
oxuyun:**

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

Allahverdi Eminov. “Mir Cəlaln poetikası”. III cildə. II cild. 8 e-kitab

http://kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=192

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə çərçivəsində hazırlanan Feysbukda səhifəmizi və virtual kursu buradan izləyin:

<https://www.facebook.com/YeniYazarlar>

Aydın Xan Əbilov,

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin sədri,

Prezident təqaüdüçüsü, yazıçı-kulturoloq